

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 1

Haziran | June 2024

Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesinde Arapça Sıfat Kalıplarının Türkçe Karşılıkları, Sıfat-Fiiller ve Yapım Ekleri

Turkish Equivalents of Arabic Adjective Patterns in Karakhanid Turkish Qur'an Translation, Adjectival Participle and Derivational Suffixes

Bekir SARIKAYA

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Dili
Afyon Kocatepe University, Department of Turkish Language and Literature, Turkish Language

Afyonkarahisar, Türkiye

bsarikaya@aku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9842-237X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 02.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 02.05.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2024

Atıf | Cite As

Sarıkaya, Bekir. "Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesinde Arapça Sıfat Kalıplarının Türkçe Karşılıkları, Sıfat-Fiiller ve Yapım Ekleri-". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/1 (2024), 538-578. <https://doi.org/10.14395/hid.1430426>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Turkish Equivalents of Arabic Adjective Patterns in Karahanid Turkish Qur'an Translation, Adjectival Participle and Derivational Suffixes

Abstract

Researchers who benefited from the publications of Qur'an translations during the Karahanid period have contributed to the Turkish language by conducting studies on topics such as the beautiful names of Allah, religious terms, and abstract words. In their studies, they have documented that many of the words from Karahanid Turkish, which is a historical Turkish dialect, have become archaic in Contemporary Türkiye Turkish and have documented the frequency of usage of Turkish verb bases. This study was conducted to contribute to the research on the identified topics.

In the study, the archaic words, Turkish verb bases, and the equivalents of predetermined Arabic patterns in the Line-by-Line Qur'an Translation in Karahanid Turkish, without disrupting the syntax of the Qur'an, were examined morphologically and semantically. The study was delimited to the Surahs of Yâsin, Fath, and Mulk. In these Surahs, Turkish equivalents of the subjects and objects related to the execution of the verb, such as the "fâ'il", "mef'ûl", "mubâlâgha ism fâ'il", "al-sifa al-mushabbaha", "ism tafdil" forms, were determined. Throughout the study, the equivalents were compared in terms of translation and meaning. The verb bases and derivatives in the equivalents were examined both in terms of their structures and meanings.

In the translation, it has been observed that the translation of words is done more in the context of their own patterns rather than the syntax context. This situation has facilitated a better understanding of Arabic patterns and their equivalents in terms of structure and meaning, making comparison easier. Additionally, it has been noted that the passive, causative, and reflexive suffixes, which determine the relationships of subjects and objects in the execution of the verb, are frequently used in the translation, expanding the semantic framework of verbs. However, in the meanings, it is observed that these suffixes are not used much.

According to the translation method based on meaning, situations arising from the translation that hinder the comparison of equivalents have also been identified. Expressing pattern equivalents with different word groups, such as adverbs and conjugated verbs, preferring different basic, derived, and figurative meanings of Arabic patterns, or selecting Arabic-Persian words as equivalents to Arabic words have hindered the comparison of patterns with their equivalents. Additionally, the fact that these issues observed in the translation are also present in the interpretation indicates that Türkiye Turkish is a continuation of the Karahanid Turkish period.

As a result of the comparisons, 177 examples were identified in the text as equivalent to the phrases "ism fâ'il", "ism mef'ûl", "mubâlâgha ism fâ'il", "al-sifa al-mushabbaha", "ism tafdil". It was observed that 58 percent of the examples were adjectives expressing temporary adjectives and 42 percent were words or word groups using derivational suffixes that formed permanent adjectives.

The high rate of adjectival participles, at 58 percent, can be considered as an effort to find adjectival participle equivalents for Arabic patterns. These data indicate that the adjectival participle structure is frequently used as a counterpart to Arabic patterns.

It should be noted that the archaism rate of the words taken as examples in the context of Karahanlı Turkish and Türkiye Turkish is quite high, at around 89 percent. The number of words not used in Türkiye Turkish is 85 (50 percent), while the number of words with differences in meaning or spelling is 65 (39 percent). Consequently, it becomes evident that Türkiye Turkish is deprived of the richness of Turkish verb bases at a rate of 50 percent that did not reach from the Karahanlı period to the present day.

In sum, the translator has demonstrated the presence of distinctive usage patterns of Karahanlı Turkish, a standardized language, in this work. The high proportion of Turkish words in the Karahanlı era translation of the Qur'an, as evidenced by the translator's sensitivity to translation, indicates consideration for the Arabic-illiterate population. As understood from the conducted studies, this is also comprehensible by linguists. In order for contemporary readers to benefit from the legacy of Qur'an translations, researchers need to conduct studies on Qur'an translations. Qur'an translations are a rich source for many topics in language studies. Many areas remain unexplored, such as the parallel and past syntax of translation texts, Turkish equivalents of Arabic verbs and derivatives, and the semantic analysis of Turkish verbs.

Keywords: Turkish Islamic Literature, Karahanlı Turkish, Qur'an Translation, Present Participle, Object, Morphological Adjective, Adjectival Participle, Archaisms.

Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesinde Arapça Sıfat Kalıplarının Türkçe Karşılıkları, Sıfat-Fiiller ve Yapım Ekleri

Öz

Karahanlı dönemi Kur'an tercümeleri neşirlerinden faydalanan araştırmacılar esmâ-i hüsnâ, dinî terimler, soyut kelimeler gibi konularda çalışmalar yaparak Türk diline katkıda bulunmuşlar, çalışmalarında tarihi Türk lehçesi

olan Karahanlı Türkçesindeki kelimelerin büyük bir kısmının Türkiye Türkçesinde eskicil hâle geldiğini ve ayrıca Türkçe fiil tabanlarının kullanım sıklığını belirlemişlerdir. Belirlenen konulardaki çalışmalara katkı sağlamak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Çalışmada Kur'ân-ı Kerim'in söz dizimi bozulmadan yapılan *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Çevirisi*'ndeki eskicil kelimeler, Türkçe fiil tabanları ve belirlenen Arapça kalıpların karşılığı olan kelimeler morfolojik ve semantik açıdan incelenmiştir. Çalışma; Yâsîn, Fetih ve Mülk sûreleriyle sınırlandırılmıştır. Bu sûrelerde, fiilin icrâsıyla ilgili olan özneleri ve nesnelere belirten fâil, mef'ûl, mübâlağa ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl kalıplarının Türkçe karşılıkları tespit edilmiştir. Karşılıklar çalışma boyunca tercüme ve meâl bağlamında karşılaştırılmıştır. Karşılıklardaki fiil tabanları ve türevleri hem yapıları hem de anlamları bakımından incelenmiştir.

Tercümede kelimelerin çevirisinin söz dizimi bağlamından ziyade kendi kalıpları bağlamında yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu durum Arapça kalıpların ve karşılıklarının yapı ve anlam bakımından daha iyi anlaşılmasını sağlamış ve karşılaştırma yapmayı kolaylaştırmıştır. Ayrıca, tercümede fiilin icrâsında yer alan öznelerin ve nesnelere ilişkilerini belirleyen edilgenlik, oldurganlık ve dönüşlülük çatı eklerinin sık kullanılmasının fiillerin anlam çerçevesini genişlettiği tespit edilmiş, meâllerde ise bu çatı eklerinin pek kullanılmadığı görülmüştür.

Anlamına göre tercüme metodu gereği yapılan çeviriden kaynaklanan ve karşılıkların mukayesesine engel olan durumlar da tespit edilmiştir. Kalıp karşılıklarının farklı kelime grubu, zarf ve çekimli fiil gibi değişik yapılarla aktarılması, Arapça kalıbın birbirinden farklı temel, yan ve mecaz anlamlarının tercih edilmesi veya Arapça kelimeye Arapça Farsça kelimelerin karşılık olarak seçilmesi, kalıpların karşılıklarıyla mukayesesini engellemiştir. Tercümede ve meâlde sorunların aynı olması ve çözümlerin aynı dil bilgisel kurullarla çözümlenmesi, Türkiye Türkçesinin Karahanlı Türkçesinin devamı olduğunu göstermiştir.

Yapılan karşılaştırmalar neticesinde metinde ism-i fâil, ism-i mef'ûl, mübâlağa ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl kalıplarının karşılığı olarak 177 tanık tespit edilmiştir. Tanıkların %58'inin geçici sıfat ifade eden sıfat-fiil, %42'sinin kalıcı sıfat yapan eklerden türetilen kelime veya kelime grubu olduğu görülmüştür.

Sıfat-fiillerin karşılık olma oranının %58 gibi yüksek olması, Arapça kalıplara sıfat-fiille karşılık bulma çabası olarak değerlendirilebilir. Tercümede fâil ve mef'ûl kalıbında {-mlş} sıfat-fiil eki ile {+lXg} isim yapım eki, fâil ve sıfat-ı müşebbehe kalıbında {-(X)gll} sıfat-fiil eki, mübâlağa ism-i fâil ve sıfat-ı müşebbehe kalıbında {-gAn} sıfat-fiil eki, ism-i tafdîl kalıbında {+rAk} isim yapım eki tercih edilmiştir. Bu veriler de Arapça kalıba mukabil sıfat-fiil yapısının sıkça kullanıldığını gösterir. Hatta bazen türü sıfat olan kelime tek başına yeterli görülmez ve yardımcı fiil yardımıyla sıfat-fiile dönüştürülür.

Karahanlı Türkçesi ile Türkiye Türkçesi bağlamında tanık olarak alınan kelimelerin eskicilik oranının da %89 gibi oldukça yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye Türkçesinde hiç kullanılmayan kelime sayısının 85 (%50), anlamında veya yazımında farklılık olan kelime sayısının 65 (%39) olduğu tespit edilmiştir. Tercümedeki fiil icrâcılarını bildiren kalıplara karşılık sunulan ve en çok kullanıldığı gözlemlenen {-mlş}, {-gAn} ve {-(X)gll} sıfat-fiil eklerinden {-gAn} ve {-(X)gll} eklerinin Türkiye Türkçesinde eskiciler listesine girdiği görülür. Bunlara bağlı olarak Türkiye Türkçesi, Karahanlı döneminden günümüze ulaşamayan %50 oranındaki Türkçe fiil tabanının zenginliğinden, bir kısmı varyantlarıyla Anadolu ağızlarında yaşasa da, mahrum kaldığı ortaya çıkar.

Özetle mütercim ölçünlü bir dil olan Karahanlı Türkçesinin kendine özgü kullanım kalıplarını özgün bir şekilde kullanmıştır. Mütercim'in tercümede hassasiyet göstererek ortaya koyduğu Karahanlı dönemi Kur'an tercümesinde Türkçe kelimelerin oranının çok yüksek olması, Arapça bilmeyen halkını da göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Ayrıca bu eser üzerine yapılan çalışmalar eserin dil bilimciler tarafından anlaşıldığını göstermektedir. Günümüz okuyucularının da Kur'an tercümesi yadigarlarından faydalanabilmeleri, araştırmacıların Kur'an tercüme üzerine daha çok çalışmalar yapmalarına bağlıdır. Kur'an tercüme çeviri metinlerinin eş ve art zamanlı söz dizimi, Arapça fiillerin ve türevlerinin karşılığı olan Türkçe fiiller, Türkçe fiillerin semantik açıdan incelenmesi gibi başlıklarla birçok çalışma yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Karahanlı Türkçesi, Kur'an Tercümesi, Fâil, Mef'ûl, Sıfat-ı Müşebbehe, Sıfat-fiil, Eskicilik.

Giriş

Fiili icrâ eden ve fiilin icrâsından etkilenen varlıklar için Arap dilinde daha çok ism-i fâil, ism-i mef'ûl, mübâlağa ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdîl kalıpları kullanılır. Karahanlı Türkçesi (KT), Eski Anadolu Türkçesi (EAT) ve Türkiye Türkçesi (TT) dönemlerindeki Kur'an tercüme ve meâllerinde bu kalıplar, çoğunlukla kelime tabanlarına bazı morfemlerin eklenmesiyle karşılanır. Elde edilen bu kelimelerin yapıları ve yapıların kazandığı anlamlar iki dilin kelimelerinin mukayesesine imkân sağlar.

1. Satır Arası Tercüme ve Meâl Cümlelerinin Karşılaştırılması

Gürbüz, kelime kelime veya anlamı anlamına tercüme olsun her ikisinde de sadakat olması gerektiğini belirtir. Kutsal metinlerin söz dizilişleri de kutsaldır düşüncesiyle söz dizimine dokunmamanın ortaya tercüme değil bir garabet çıkardığının somut bir gerçek olduğunu ifade eder. Bu bağlamda da Kur'an tercüme için *noksan* ve *özet* anlamları taşıyan *meâl* tabirinin kullanıldığını belirtir.¹

Karahanlı dönemi Türkçe satır arası Kur'an tercüme üzerine Ata, Kök ve Ünlü bazı çalışmalar yapmışlardır ve eserlerin çeviri yazılarını yaparak kullanıma sunmuşlardır.² Daha sonraki dönemlerde KT tercümelemlerindeki esmâ-i hüsnâ karşılıkları,³ dini terimlerin Türkçe karşılıkları⁴ ve soyut kelimeler varlığı⁵ incelenmiştir. Bu incelemelerde karşılık olan kelimelerin içinde Türkçe kelimelerin oranının yüksek olmasına ve özellikle Türkçe fiil tabanlarının çok kullanılmasına vurgu yapılmıştır.

Fiilin icrâsında söz konusu olan özneler/nesnelere, Arapçada *fâil*, *mef'ûl*, *mübâlağa ism-i fâil*, *sıfat-ı müşebbehe* ve *ism-i tafdil* gibi kalıplarla kullanılır. Bu kalıplardaki fiiller ve kelime grupları Arapça - KT ve TT bağlamında morfolojik, semantik ve sentaktik bakımdan Türk İslam Eserleri Müzesinde (TİEM, 73) kayıtlı eserin yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır. *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Çevirisi*⁶ adlı eser, Ünlü tarafından *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (Tiem 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim* adıyla (KKT) yayımlanmıştır. Tercümede mütercim Arapça kelimelere en uygun Türkçe karşılıklar bulmaya yoğunlaştığı söylenebilir. Âyetin anlamı cümle olarak ifade edilmediği için, cümle kurma/söz dizimi yapma işi başka bir deyişle cümle öğelerini yerine yerleştirme işi okuyucuya bırakılmış olur. Kelime kelime tercümenin algılanabilmesi ise, okuyucunun anlamına göre tercüme hâline getirmesine, kaynak dili bilmesine ve hedef dilin art zamanlı lehçeleri KT'yi ve TT'yi bilmesine bağlıdır. Örnek olarak *يَا سِينَ ۝ ۳۶ / ۳۱ أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ* Yâsîn 36/31 âyetinin KT'ye tercümesi "*körmezler mü neçe yokattımız anlarda burun gürühdardın anlar anlar:ka yanmazlar*"⁷ şeklinde yapılmıştır. Satır arası tercüme gereği kelime anlamları verildikten sonra yazım sırasına göre söz dizimi yapılmıştır. Cümlede iki farklı kavramı gösteren farklı iki anlar zamiri vardır. Biri evvelden yaşayan ve yok edilen toplum, diğeri ise kendilerine hitap edilen toplum. Tercümenin sonunda "onlar onlara dönmezler" şeklinde kelime kelime tercüme yapıldığından dolayı özne olan "topluluk" ile dolaylı tümleç olan "topluluk" belirginleştirilememiştir. Buradaki zamirden kaynaklanan anlam karışıklığı, meâllerde "kendi"

¹ Faruk Gürbüz, *Çeviride Sadakat Problemi* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 134.

² Aysu Ata, *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası), Giriş, Metin, Notlar, Dizin (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004); Suat Ünlü, *Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (235-450v)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004); A. Kök, *Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (1-235v)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004).

³ Gülden Sağol Yüksekaya, "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Çevirilerinde Esmâ-i Hüsnâ", *Türk Dilleri Araştırmaları* 15 (2005) 181-211; Suat Ünlü, "İlk Türkçe Kur'an Tercümelemlerine Göre Esmâ-i Hüsnâ", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 215-285; Ali Öztürk, "İslâmî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ", *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 27-42; Ahat Üstüner vd., "Karahanlı Dönemi Eserlerinde Esmâ-i Hüsnânın Türkçe Karşılıkları", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 50 (2020), 23-46.

⁴ Hanife Gezer, "Karahanlı Dönemi Kur'an Tercümelemlerindeki Dinî Terimlerin Dönemin Söz Varlığına Katkısı ve Diğer Kur'an Tercümelemleri ile Karşılaştırılması", *Türkoloji* 108 (2021), 90-125.

⁵ Sunay Deniz, *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Dönemi Eserlerinde Dinî Terimler* (Elâziğ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 35-82; Zafer Önler, "Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/1 (2009), 187-197; Teoman Güneş, "Rylands Nüshası Kur'an Tercümesine Göre Türkçe'nin Unutulan Soyut Kelimeleri", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2015), 61-68.

⁶ *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Çevirisi* (İstanbul: Türk İslam Eserleri Müzesi TİEM, 73), 1-451.

⁷ Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (Tiem 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim* (Konya: Konya Selçuklu Belediyesi, 2018), 3/266.

zamiri kullanılarak giderilmiştir: “Kendilerinden önce nice nesilleri helâk ettiğimizi; onların artık kendilerine dönmeyeceklerini görmediler mi?”⁸ ve “Kendilerinden önce nice milletleri helak ettiğimize bakmıyorlar mı? Onlar, kendilerine dönüp gelmiyorlar.”⁹ gibi.

Tercüme ve meâlde karşılıkların çevirisinde farklı zaman kipinin kullanılması anlam değişmesine neden olur. *وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ* Yâsîn 36/32 âyetinin, “anlar barça bizim üskümüzde hâzır kılmışlar”¹⁰, “Onların hepsi, toplanıp Bizim katımıza getirilmiştir.”¹¹ ve “dağı degül dükeli illâ dirilü bizüm katumuzda hâzır olinmişlar”¹² şeklindeki tercümelerinde geçmiş zaman kipi kullanılmıştır. Bu çevirilerden, helak edilen kavmin toplandığı ve Allah katında an itibarıyla bekletildiği anlaşılmaktadır. Bazı meâllerde “Onların hepsi de mutlaka toplanıp (hesap için) huzurumuza çıkarılacaklardır”¹³ ve “Ve hep birlikte huzurumuza çıkarılacaklarını”¹⁴ gibi gelecek zaman kipi kullanılmıştır. Bu çevirilerde, helak edilen kavmin toplanma işinin gerçekleşmediğini, sonradan gerçekleşeceğini ifade eden bir anlam oluşturulmuştur.

Bir başka tanık *فَلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ* el-Mülk 67/30 âyetinin tercümesi “*aygıl ne körür siler eger bolsa suwuğızlar yerke tégigli kim keldürgey silerke bu suw akar yul birle*” şeklindedir.¹⁵

Tercümede geçen kelimeler, Türkiye Türkçesine kelime kelime şöyle aktarılabilir: “*aygıl / söyle, ne / ne, körür siler / görürsünüz, eger bolsa / eğer olsa, suwuğızlar / sularınız, yerke / yere, tégigli / degen (batan) kim / kim, keldürgey / getirecek, silerke / size, bu suw / su, akar yul / akar pınar, birle / ile.*” *Söyle ne görürsünüz eger olsa sularınız yere degen kim getirecek size bu su akar pınar ile* cümlesi KT’de kurallı “*Söyle: “Ne görürsünüz eger sularınız yere degen (batan) olsa, size bu su[yu] akar pınar ile kim getirecek?”* söz dizimiyle aktarılabilir. Burada iki durum göze çarpar: *ne görürsünüz?* ünlem cümlesi ve *bu su akar pınar ile* (suyun akar pınarla getirilmesi) eş dizimlisi TT’de kullanılmamaktadır. *Ne görürsünüz* anlamı verilen *أَرَأَيْتُمْ* *e-re’eytüm* kelimesinin sözlük tanımında görmek anlamıyla birlikte *ahbirni* “haber ver” anlamı bulunmaktadır. Belki “göremezsın” veya târîzli bir şekilde “görürsen bana da haber ver” gibi bir eş dizimlilik oluşturularak ifade edilebilir. *Su akar pınar birle* kelime grubu ise “pınar suyu” gibi isim tamlaması ile TT’de kullanılabilir. Bu cümleler TT söz dizimi mantığına göre çözümlenirse anlam karışıklığı meydana gelir. Bu karışıklığı gidermek için meâllerde *De ki: “Söyleyin bakayım, sabaha kadar suyunuz batıp yok oluverirse, size kim bir kaynak suyu getirebilir?”*¹⁶; *De ki: “Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akar su getirir?”*¹⁷ gibi farklı dizimler yapıldığı görülür.

KKT’deki “*ne görürsünüz?*” tercümesi yerine TT meâllerinde lügatteki *ahbirni* tanımı bağlamında “*söyleyin, söyleyin bakayım / bakalım*” tercümesi kullanılmıştır. *Bu suw akar yul birle* “bu su akar pınar ile” eş dizimindeki zarf işlevli *suw akar yul birle* kelime grubu yerine ise “*temiz bir kaynak suyu*”, “*bir kaynak suyu*”, “*temiz bir akar su*” gibi isim veya sıfat tamlaması grubu kullanılmıştır. Bunların yanında bir diğer husus ise Arapça *ye’tî* fiili cer harfi *bi-* ile kullanılmaktadır. Acaba cer

⁸ *Kur’an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Yâsîn 36/31.

⁹ Özel, *Kur’an-ı Kerim Renkli Kelime Meâli*, Yâsîn 36/32.

¹⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/266.

¹¹ Özel, *Kur’an-ı Kerim Renkli Kelime Meâli*, Yâsîn 36/32.

¹² Cem Tuna, *Berlin El Yazmaları Kütüphanesin’deki Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (Giriş-Metin)* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 265.

¹³ Altuntaş-Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/32.

¹⁴ *Kısa Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meâli*, çev. Mahmut Kısa (Konya: Armağan Kitaplar, 2012), Yâsîn 36/32, 415.

¹⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/221.

¹⁶ Özel, *Kur’an-ı Kerim Renkli Kelime Meâli*, el-Mülk 67/30.

¹⁷ Altuntaş-Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/30.

harfi *bi-* Türkçeye genellikle “ile” anlamıyla çevrildiği için *suw aḵar yul birle* şeklinde *birle* kelimesinin tercümede kullanıldığını söyleyebilir miyiz?

Yukarıda Arapça KT-TT bağlamında yapılan karşılaştırmalar tercümelerde ve meâllerde dikkatin yoğunlaştırılması gereken durumları işaret eder niteliktedir. Bu özel durumlar, maddeler hâlinde şöyle sıralanabilir:

- Tercümede Arapça kelime veya kelime grubunun hemen altında anlamlarının bulunması.
- Tercümede bazı Arapça kalıplar için belli başlı Türkçe şekillerin kullanılması.
- Bazı Arapça kelimelerin anlamı için fazladan ek veya kelimenin kullanılması.
- Üst satırdaki Arapça söz dizimiyle alt satırdaki Türkçe söz diziminin uyumsuz olması
- Arapça söz diziminin, çeviri yazıda Türkçe söz dizimine uygun bir şekle getirilmesi hâlinde morfolojik açıdan bağlaşıklık sorununun meydana gelmesi.

Bu maddeler, satır altı Kur’an tercümelerinin genel olarak hem döneme özgü sentaktik özellikler oluşturduğunu hem de satır altı kelime çeviri metodunun bir gereği olarak kendi içinde mantığa dayalı bir çeviri dili oluşturduğunu göstermektedir. O hâlde metni doğru değerlendirebilmek için günümüz Türkçesinin söz dizimsel mantığı yerine, dönemin dil özelliklerine uygun yapılan “kelime çevirisi” bağlamını dikkate almak gerekir. Satır arası Kur’an tercümeleleri neşri kelime çevirisi bağlamında yapılır, Arapça söz dizimi sırası korunur. Bu durumda günümüz okuyucusu bazen söz dizimini anlar, bazen söz dizimi yapısını çözemez. Satır arası Kur’an tercümesini tam anlayabilmek için önce KT döneminin kelime çeviri metodunu kavramak gerekir, sonra Arapça dil bilgisi yanında tercüme ve meâllerdeki söz dizimini karşılaştırabilecek seviyede bilgi edinmek gerekir.

Genel itibarıyla Arapça söz dizimini, sırasıyla yüklem, özne, sonra yer tamlayıcıları ve çeşitli anlamlar taşıyan zarflar oluşturur; fakat bunlarla sınırlı kalmaz, cümle içinde birçok çekimlenmiş fiil ve isim cümlesi bulunabilir. Anlamları bilinen kelimelerin dizimi Türkçe söz dizimine göre düzenlenmeye çalışılır, gerekli ekler ve edatlar olmadığı için söz dizimi oluşturulamaz ve cümle anlaşılabilir. Tercümede bu anlaşılabilirliğin giderilebilmesi yani söz diziminin, kelime grubunun veya kelime yapısının çözümü, meâllerdeki söz dizimleri, kelime grupları ve kelime yapılarıyla mukayese edilmesiyle ve ona göre söz dizimi yapılmasıyla mümkün olur.

KKT’de tercümenin cümlelerle yapılmaması metnin sentaks / söz dizimi bakımından incelenmesinde olumsuzluk oluştururken, kelimelerin tek tek veya gruplar hâlinde tercüme edilmesi ise kelimelerin morfolojik / şekil bilgisi ve semantik / anlam bilgisi incelemeleri bakımından olumlu katkılar sunar. Bundan dolayı fiili icrâ eden veya fiilin icrâsından etkilenen varlıkları / kavramları ifade eden kelimeler / kelime kalıpları çalışmanın konusu olarak tercih edilmiştir. Tercüme edilen kaynak metin Arapçanın *fâil*, *mef’ûl*, *mübâlağa ism-i fâil*, *sıfat-ı müşebbehe* ve *ism-i tafdil* yapıları ana başlıklar, karşılıkları olan Türkçe yapılar ise alt başlıklar olarak sunulmuştur.

2. Arapça Fâil, Mef’ûl, Mübâlağa İsm-i Fâil, Sıfat-ı Müşebbehe ve İsm-i Tafdil Yapıları

Bir cümlenin temelinde işi, oluşu veya hareketi ifade eden fiil ile birlikte bu fiili yapan veya fiilden etkilenen bir varlık / kavram bulunur. Herhangi bir cümle içinde; fiili icrâ eden özne veya fiilin icrasından etkilenen nesne isimlendirilirken çoğunlukla fiil veya isim kökündeki seslerden faydalanılır ve o dildeki yerleşik kalıplar / yapılar kullanılır. Arapçada *ism-i fâil*, *ism-i mef’ûl*, *mübâlağa-i fâil*, *sıfat-ı müşebbehe*, *ism-i tafdil* gibi kalıplar, Türkçede de *sıfat-fiil*, *basit*, *türemiş isim* gibi yapılar yer alır.

Tercümelerde yukarıda belirtilen Arapça kalıpların karşılıkları, bazen *kéçmiş*, *bilgen* kelimelerinde olduğu gibi fiil tabanına getirilen sıfat-fiil ekiyle oluşturulur. Bazen de karşılıklar, *fermân tutar*, *yârçî*, *rûzî berigli tağrı*, *rağman içî*, *meniğ kuvvetim* gibi farklı yapılarla oluşturulur.

Arapçadaki kalıpların karşılığını kavrayabilmek için öncelikle *fâil* ve *mef'ûl* kalıplarında karşılık olarak kullanılan Türkçe yapıları incelemek gerekir. Genellikle *fâil* kalıbının Türk diline tercümesi etken fiil tabanına herhangi bir sıfat-fiil eki, *mef'ûl* kalıbının tercümesi ise edilgen fiil tabanına herhangi bir sıfat-fiil eki getirilerek yapılır. Böylece elde edilen bu kelimelerin yapısının da: “âlim: *bilen*” ve “ma ‘lûm: *bilinen*” gibi sıfat-fiil yapısına dönüştüğü görülür. Ayrıca *âlim* ve *ma ‘lûm* kelimelerinin sözlüklerdeki tanımlarında {-An} ile oluşturulmuş sıfat-fiil yapısına vurgu yapılması dikkati çeker.

Kur'an-ı Kerim'de *fâil* ve *mef'ûl* kalıbının birlikte bulunduğu *لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ* ez-Zâriyât 51/19; el-Meâric 70/25 tanığında âyetin TT'ye çevirisinde birçok mütercim “sıfat-fiille çeviri” hassasiyeti gösterdiği görülür: *sâil* ve *mahrûm* kelimeleri kök ve anlam bakımından birbirleriyle ilişkisi olduğundan *sâil* “isteyen” sıfat-fiil kalıbıyla, aynı şekilde *mahrûm* “istemeyip (*sâil* kelimesi bağlamında zarf-fiil olarak eklenmiştir) *mahrûm kalan*” gibi sıfat-fiil kalıbıyla tercüme edilmiştir:

“... (yardım) *isteyen* ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) *mahrûm olanlar* için ...”¹⁸

“*Yardım isteyenlere ve yoksullara*¹⁹ ... / *isteyene ve yoksul kalmışa*”²⁰

“isteyenlerin ve yardıma muhtaçların”²¹

“... *isteyenler* ve (istemeyip) *mahrûm kalanlar* için ...”²² gibi.

KT ve EAT dönemlerinde de *fâil* ve *mef'ûl* kalıplarının sıfat-fiil yapılarıyla tercüme edildiği görülür:

“ve dilencilere ve *dilencilik idebilmeye[nlere]*”²³

“dileyici için dağı mađrum için ya 'nî *dileyimeyen*”²⁴ gibi.

Fâil ve *mef'ûl* yapısını birbirinden ayıran en önemli fark, sıfat-fiil eklerinin *fâilde bil-en > bilen* gibi etken fiil tabanına, *mef'ûlde* ise *bilin-en > bilinen* gibi edilgen fiil tabanına getirilmesidir. Kur'an-ı Kerim'de aynı kök harflerinden müştak olan hem *fâil* hem *mef'ûl* kalıbının birlikte yer aldığı âyetler de vardır. Bu kalıplar, TT meâllerinde birçok yerde sıfat-fiil eki alan *et-* / *edil-* ve *ol-* / *olun-* yardımcı fiillerinin bulunduğu birleşik fiillerle tercüme edilmiştir:

وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ el-Burûc 85/3 âyetinde *fâil* olan “şâhid”, *eden* ve *olan* sıfat-fiilleriyle *mef'ûl* olan “meşhûd” ise *edilen* ve *olunan* sıfat-fiilleriyle aktarılmıştır:

“Şâhitlik edene ve şahitlik edilene andolsun”²⁵ TT

“Ve şehâdet eden ve şehâdet olunana”²⁶ TT

¹⁸ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, ez-Zâriyât 51/19.

¹⁹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), ez-Zâriyât 51/19.

²⁰ Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, el-Meâric 70/25.

²¹ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meâli*, ez-Zâriyât 51/19, 486.

²² Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, ez-Zâriyât 51/19.

²³ Mustafa Toker, *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*, ez-Zâriyât 51/19, (Erişim 30 Kasım 2023).

²⁴ Tuna, *Eski Anadolu Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi*, 350.

²⁵ Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Burûc 85/3.

²⁶ *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*, çev. Ömer Nasuhi Bilmen (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1979), el-Burûc 85/3.

“şahit olana ve şahit olunana yemin olsun”²⁷ TT gibi.

ضَغَفَتِ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ el-Hac 22/73 âyetinde *fâil* olan “tâlib” *isteyen* ve *mef’ûl* olan “matlûb” ise *istenen* sıfat-fiiliyle aktarılmıştır:

“İsteyen de âciz, istenen de”²⁸ TT

“İsteyen de âciz, kendinden istenen de!”²⁹ TT

“... isteyen de âciz, istenen de!”³⁰ TT gibi.

Fâil ve *mef’ûl* kalıpları için KT’de ve EAT’de de TT’deki gibi sıfat-fiil yapıları kullanılmıştır. ضَغَفَتِ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ el-Hac 22/73 âyetinde *fâil* olan “tâlib” *tilegli* ve *mef’ûl* olan “matlûb” *istenilmiş / tilenmiş* gibi sıfat-fiillerle aktarılmıştır:

“Za’îf oldu *isteyici* kimse, *istenilmiş* nesne”³¹ EAT

“küçsüz boldı *tilegli tilenmiş* yaraşınça”³² KT gibi.

Arap dilinde fiili icrâ eden kişi / varlık için *fâil* kalıbı, icrâ kendisi için yapılan veya icrâdan etkilenen varlık için *mef’ûl* kalıbı kullanılır. “Vallâhu bi-küllî şey’in ‘alîm / Allah her şeyi bilendir” cümlesine göre bilme işini icrâ eden *âlim* Allah’tır, *âlim* kelimesinden etkilenen “her şey” ise *ma’lûmdur*. Kurulacak cümleler içinde *fâil* kalıbı yeterli olurken yanında *mef’ûl* kalıbının bulunma zorunluluğu yoktur. Bazen fiilin icrâsı ânında fiilin devamlılığı, fiilin farklılığı ve fiilde aşırılık gibi durumlar söz konusu olabilir. Bu durumlarda *fâil* kelime cinsi / kalıbı değişir. Çok bilene *allâme*, işi yük taşıma olan kişiye *hammâl*, çok hareketli olan kişiye *fa’ ‘âl*, yazıyı meslek edinen kişiye *hattât* ismi verilerek kelime *fâil* olmaktan çıkarılır, *mübâlağa ism-i fâil* kalıbına sokulur. Alçaklıkta ileri giden kişiye *esfel* kelimesiyle *ef’al* kalıbının, merhamet sahibi olana *rahîm* kalıbının veya merhametli olanlardan daha merhametli olana *erhamû’r-râhimîn* kalıbının kullanılması gibi örnekler çoğaltılabilir.

Kur’an’da fiilin icrâsıyla ilgili kavramlar / varlıklar için kullanılan *ism-i fâil*, *ism-i mef’ûl*, *mübâlağa ism-i fâil*, *sıfat-ı müşebbehe* ve *ism-i tafdil* gibi Arapça kalıplar, *KKT*’de Türkçenin farklı yapılarıyla karşılanmıştır. Arapça kelimenin karşılığı olarak düşünülen her bir Türkçe kelimenin de kendine has kalıbı ve ekleri olduğu görülür. Yazma eserde Arapça kelimelerin ve karşılıkları olan kelimelerin alt alta gelecek şekilde istinsah edilmesi, kaynak metin ile hedef metindeki yapıların mukayesesine imkân sağlamaktadır. Böylece tercümede kullanılan kelimeler, söz öbekleri, kelime tabanlarına getirilen ekler ve kelimenin kazandığı anlamlar belirlenebilmektedir. Ancak Arapça yapılar ile yapılan aktarmada karşılık olarak düşünülen Türkçe yapılar, zaman zaman her iki dilin söz diziminin farklılığına bağlı olarak uyumsuzluk gösterebilmektedir.

İşi icrâ eden varlık / kavram, bükünlü / çekimli dil Arapçada kelimenin kök harflerinin kendine has kalıplarıyla ifade edilir. Bu kalıpların sondan eklemeli bir dil olan KT’de karşılıklarının, *KKT* bağlamında kelime tabanlarına getirilen sıfat-fiil ekleriyle türetilen *sıfat-fiiller* veya yapımlar ekleriyle türetilen *isimler / sıfatlar* olduğu görülür. KT’de geçmiş zaman sıfat-fiil eklerine {-mİş} ve {-gAn}; geniş zaman sıfat-fiil eklerine {-Ar} / {-Ir}, {-mAz} / {-mAs}, {-(X)gll}, {-gUçl} ve

²⁷ Özel, *Kur’an-ı Kerîm Renkli Kelime Meâli*, el-Burûc 85/3.

²⁸ Altıntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/73.

²⁹ Karaman, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir 3*, el-Hac 22/73.

³⁰ Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Hac 22/73, 323.

³¹ Toker, *Anonim Satır Altı Kur’an Tercümesi*, el-Hac 22/73.

³² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 2/418.

gelecek zaman sıfat-fiil eklerine {-gU} ve {-Daçl} ekleri örnek verilebilir.³³ Türetilen sıfat-fiiller, gerçekleştirilen fiil bağlamında fiili icrâ edene verilen kalıcı veya geçici isim olur. Bu eklerden {- (X)gll}, {-gUçl}, {-gU}, {-DAçl} ekleri ise, TT'de kullanımdan düşmüştür.

Bundan sonraki bölümde; Arapça sıfat cinsinden olan *ism-i fâil*, *ism-i mef'ûl*, *mübâlağa ism-i fâil*, *sıfat-ı müşebbehe* ve *ism-i tafdil* kalıplı kelimelerin, sıfat-fiil ekleriyle veya isim yapım ekleriyle türetilen karşılıkları ele alınmıştır. Ayrıca Arapça kelimeler ile bu kelimelerin karşılığı olarak kullanılan diğer kelime / kelime grubu yapıları da art ve eş zamanlı olarak mukayese edilmiştir. Arapça kelime cinsi üst başlıkta, sonra bu kelimelerin karşılığı olan kelimeler, KT'de kullanılan ekler bağlamında alt başlıklarda tasnife tabi tutulmuş, kelimelerin mukayesesi için “*Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi* (TİEM 73)” ile “*Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâlî*” (DKM) “ esas alınarak örnekler sunulmuştur.

2.1. İsm-i Fâiller

KKT'de ism-i fâillerin tercümesi genellikle sıfat-fiillere getirilen {-mış} ve {-gAn} ekleriyle yapılmıştır. Tanıklarda *fâil*'in müzekkeri, müennesi, sülasisi, mezidi ve çoklukları bulunmakla birlikte, karşılıkları için kullanılan Türkçe sıfat-fiillerde de farklı görevler, farklı zamanlar tespit edilmiştir.

2.1.1. İsm-i Fâillerin {-mış} Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Ekli Kelimelerle Tercümesi

Tanık olarak alınan bölümdeki tercümelerde ism-i fâil kalıbı için geçmiş zaman sıfat-fiil eki {-mış} kullanılmıştır. Bu ek, *fâil* karşılığı olan kelimenin türetiminde kullanılırken, aynı zamanda ekin fiille ilgili öznelerine ve nesnelere işaret eden farklı çatılarına da eklendiği görülür.

a. Arapça *fâil* kalıbındaki bazı kelimelerin tercümesi, KT'de de TT'de de aynı kelime tabanları ve aynı {-mış} eki kullanılarak yapılır. Kelimenin çatısı hem tercümede hem meâlde aynı olur:

hâliye خَالِيَةً³⁴ → *keçmiş* KKT → *geçmiş* TT gibi.

b. Arapça kelimenin tercümesi, bazen günümüz meâllerinde bulunan ve yaygın kullanılan kelimenin yakın anlamlısı olur. Yazı dilinde kullanılmayan bu kelimeler, günümüzde eskicil / arkaik olarak adlandırılır. Zaman zaman tercüme ve meâlde çatı birlikteliği görülür: *hâsi* ' kelimesinin karşılığı eş anlamlı *yıra-* ve *uzaklaş-* fiilleri geçişsiz fiiller, *nâsibe* kelimesinin karşılıkları olan *emgeklen-* ve *yorul-* fiilleri, *mü'minûn* kelimesinin karşılığı *kértgün-* ve *inan*-³⁵ fiilleri dönüşlü fiillerdir:

hâsi ' خَاسِيًا³⁶ → *yıramış* KKT → *uzaklaşmış* TT

mü'minûn مَوْمِنُونَ³⁷ → *kértgünmiş mü'minler* KKT → *inananlar* TT

nâsibe نَاصِبَةٌ³⁸ → *emgeklenmiş* KKT → *boşa yorulmuşlar* TT gibi.

c. Tercümede *fâil*'in karşılığı olan kelime edilgen çatı özelliği de taşıyabilir. Edilgen çatı, cümlede geçen öznenin gerçek özne olmadığı ve işi yapanın başka bir varlık / kavram olduğu izlenimini verir. Mesela مَبِيَّنَاتٍ en-Nûr 24/34 âyetindeki مَبِيَّنَاتٍ *mübeyyinât fâil* yapısının karşılığı KKT'de

³³ Mustafa Argunşah-Gülden Sağol Yüksekaya, *Karahanlıca Harezme Kıpçakça Dersleri* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2021), 81-82.

³⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/238; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, el-Hâkka 69/24.

³⁵ *İnanmak* kelimesi Kubbealtı Lügatinde geçişsiz fiil olarak etiketlenir; bk. İlhan Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2006), “inanmak”, 2/1403.

³⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/215; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, el-Mülk 67/4.

³⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/39; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, el-Fetih 48/12.

³⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/376; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, el-Gâşiye 88/3.

geçişsiz fiil türeten {-r}, oldurganlık eki {-t} ve edilgenlik eki {-l} ile *belgürtül-* fiildir. Geçişsizlik ve oldurganlık çatıları cümlelerin içindeki özne olan kavrama aittir. Edilgenlik eki, gerçek özneye etki eden başka bir varlığı / kavramı gizli olarak vurgular. Örnekte mübeyyinât kelimesinin karşılığı olarak edilgen çatılı *belgürtülmüş* sıfat-fiilinin tercih edilmesi, açıklama işini yapanın / açıklayıcının Hz. Allah olduğuna işaret etmek ve gerçek özneyi çağrıştırmak içindir. TT'de meâlde ise *آيَاتٍ مَّبَيَّنَاتٍ* âyâtin mübeyyinâtin Arapça yapısı, "açıklayıcı âyetler" sıfat tamlaması ile tercüme edilmiştir. Burada sıfat tamlaması bağlamdan koparılıp tek başına "Âyetler açıklayıcıdır" isim cümlesi yapısıyla ele alındığında, açıklama işini yapan öznenin "âyetler" olduğu vurgusu vardır. Tercümede gizli / gerçek özneye işaret görülürken, meâlde görülmediği anlaşılır:

mübeyyinât *آيَاتٍ مَّبَيَّنَاتٍ*³⁹ → (*belgüler*) *belgürtülmüşler* KKT → *açıklayıcı (âyetler)* TT gibi.

Yine KKT'de *mutme'* inne ve *musaytir* kelimelerinin karşılığı, edilgenlik ekiyle türetilen *amrulmuş* kelimesine "(biri tarafından) insan huzurlu hâle getirilmiş" ve *kömerlenmiş* kelimesine "(biri tarafından) zorbalık / saltanat / güç kendisine verilerek hesap sorucu hâle getirilmiş" anlamları verilerek gerçek öznenin başkası olduğuna vurgu görülür. Meâlde ise *mutme'* inne ve *musaytir* kelimeleri etken fiillerle ifade edilirken birincil öznenin insan olduğu vurgusu ön plandadır, ikincil bir özneye vurgu yoktur:

mutme' inne *مُطْمَئِنَّةً*⁴⁰ → *amrulmuş*⁴¹ KKT → *huzur içinde olan TT*

musaytir *مُصْنِطِرٌ*⁴² → *kömerlenmiş*⁴³ KKT → *zorba* TT gibi.

d. KKT'de fâiller tercüme edilirken zaman zaman *et-*, *ol-* ve *kıl-* yardımcı fiillerinden faydalanılmıştır. Etken ve geçişli çatılı *et-* ve *kıl-* yardımcı fiilleri, isim soylu kelime sonuna getirilir. Sonra {-mı} eki alan bu birleşik fiil, fâillerin eş anlamlı karşılığı olarak kullanılır:

mukassırîn *مَقْصَرِينَ*⁴⁴ → (başlarınızı) *kıska kılmışlar* KKT → *saçlarınızı kısaltmış* TT

âmile *عَامِلَةٌ*⁴⁵ → *iş kılmış* KKT → *çalışmış* TT gibi.

Bazen edilgen ve geçişsiz çatılı *ol-* yardımcı fiili, isim soylu kelimelerle birleşip {-mı} eki alarak fâillerin karşılığı olur:

Hâşi'a *خَاشِعَةً*⁴⁶ → *hır bolmuş* KKT → *zillete bürünmüşler* TT

râziye *رَاضِيَةً*⁴⁷ → *hoşnûd bolmuş* KKT → *râzı olarak* TT

kâziye *قَاضِيَةً*⁴⁸ → *etöz bolmuş* KKT → *ölüm* TT gibi.

³⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/12; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nür 24/34.

⁴⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/387; *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fecr 89/27.

⁴¹ *Amul* = *amil* = *amal* "sakin, yavaş", *amir* - "sakin olmak" ve *amran* - "sevmek", *amril* - "sakinleşmek", *amra* - "sevmek" *amru*/l/- "sükuna kavuşmak"; bk. Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: TDK Yayınları, 1988), 260. *Amrılmak* "yatıştırmak, sakinleşmek" *amrilturmak*, *amirtgurtmak* ve *amirtgurdacı* "yatıştırmak(yak/ıcı)" gibi nesne kabul eden fiildir; bk. Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 2011), 13-14.

⁴² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/380; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/22.

⁴³ *Kömerle-* "musallat etmek" dört yerde ve *kömerlen-* "yardım edilmek" üç yerde geçmektedir; bk. Suat Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi TİEM 73* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 541. *Kömerle-* fiilinden türetilen *kömerlen-* fiiline "kendine yapılan yardım sayesinde başkalarına musallat olmak" tanımını yapmak yerinde olur.

⁴⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/27.

⁴⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi* 4/376; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/3.

⁴⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/376; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/2.

⁴⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/387; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fecr 89/28.

⁴⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi* 4/238; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/27.

Bazen fâil olan kelimenin çevirisi hem tercümede hem meâlde isim soylu kelime ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiil grubu ile yapılabilir: *hor* ve *zillet* gibi. hâşi 'a fâilinin karşılığı için tercümede *hor* sıfatı ile *bol-* yardımcı fiili birleştirilerek *hor bolmuş* sıfat-fiili, meâlde *zillet* ismi ile *bürün-* yardımcı / asıl fiil ile *zillete bürünmüşler* sıfat-fiili oluşturulmuştur. *KKT*'de *hor bolmak* geçişsiz fiil özelliği taşırken meâldeki karşılıkta *bürünmek*, dönüşlü fiil özelliği taşımaktadır. *Hor bolmak* birleşik fiilinin gerçekleşmesinde öznenin herhangi bir etkisi hissedilmezken, *zillete bürünmek* fiilinin gerçekleşmesinde öznenin yapılan işi kabullendiği anlamı gözlemlenir. Yine râziye kelimesinin karşılığı *râzî* ve *hoşnud* kelimelerinin türü sıfattır. *KKT*'de *hoşnūd* sıfatı ile *bolmuş* yardımcı fiilinin {-mlş} ekiyle oluşturduğu sıfat-fiil yapısının kullanılması, *fâil* kalıbını sıfat-fiille karşılama geleneğini gösterir.

e. *Fâil* kalıbının karşılığı, tercümede ve meâlde farklı eklerle türetilebilir. *KKT*'de *fâil* kalıbı *isin-miş* > *isinmiş* ve *taplan-mış* > *taplanmış* gibi {-mlş} sıfat-fiil eki ile yapılırken, meâlde *kız-gın* > *kızgın* ve *hoşnut ol-acak-ı* > *hoşnut olacağı* gibi farklı yapılabilir:

hâmiye حَامِيَّة⁴⁹ → *isinmiş* KKT → *kızgın* TT

râziye رَاضِيَّة⁵⁰ → *taplanmış* KKT → *hoşnut olacağı* TT gibi.

f. *Fâil* olan kelimenin karşılığı olarak tercümede {-mlş} ekli bir sıfat-fiil tercih edilirken, Arapça kelimenin temel ve yan anlamları kullanılabilir. Tercümede sâffât kelimesinin çevirisinde, *sâffât*'ın mazisi *saffa*'nın "sıralamak, sıraya koymak ve dizi oluşturmak"⁵¹ temel anlamı kullanılmıştır. Meâlde göz önünde bulundurulmuş *saffa* kelimesinin masdarı *saf* kelimesi, *MBTS*'de "i. (Ar. şaff) Yan yana düzgün bir şekilde sıralanan kimselerin meydana getirdiği dizi, sıra" şeklinde tanımlanır.⁵² Fâil olan *sâff* ve cemisi olan *sâffât* kelimesi bu temel anlam bağlamında *KKT*'de *tüzülmüşler* sıfat-fiil yapısıyla çevrilmiştir. *DKM*'de ise *es-saff* kelimesinin lügatlerde bulunan صف ان يبسط الطائر جناحيه⁵⁴ ve indan larşeklindeki yan anlam⁵⁴ الطائر جناحيه: بسطهما و لم يحركهما faydalanılmıştır. *Saffa* "kanatları yaymak" ve *kabaza* "kanatları tutmak" anlamları *kanatları çırpma* birleşik fiilinde toplanmıştır. "*sâffâtin ve yakbizne*" kelimelerinin anlamları birleşimiyle "kanat çırparak uçan" sıfat-fiil grubu oluşturularak sâffât kelimesinin karşılığı yapılmıştır:

sâffât صَفَّاتٍ و يُقْفِضَنَّ KKT → *kanat çırparak uçan* TT gibi.

g. *KKT*'de *fâil*, mecazlı anlatımla tercüme edilebilir, *DKM*'de ise kelimeye karşılık verilmeden bırakılabilir:

kâhin كَاهِنٍ⁵⁶ → *tüy taçmış kişi* KKT → *kâhin* TT gibi.

2.1.2. İsm-i Fâillerin {- (X)gII} Geniş Zaman Sıfat-Fiil Ekli Kelimelerle Tercümesi

a. Arapça *fâil* kalıbındaki bazı kelimelerin tercümesinde {- (X)gII} geniş zaman sıfat-fiil eki kullanılırken, TT'de meâlde genellikle geniş zaman ifade eden {-An} eki kullanılır, bir yerde ise {-mlş} ekli sıfat-fiil tespit edilmiştir:

⁴⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/377; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/4.

⁵⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/426; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Kâri'a 101/7.

⁵¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 2012), 526.

⁵² Ayverdi, "saf", 3/2626.

⁵³ Çevirisi: "**saffa**: kuşun iki kanadını yayması ve hareketsiz kalması" şeklindedir; bk. Luvîs Ma'lûf el-Yesûî, *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-a'lâm* (Beyrut, 1986), "صف", 425.

⁵⁴ Çevirisi: "**saff**: kuşun iki kanadını yayması" şeklindedir. bk. Firûzâbâdi, "صف", 889.

⁵⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/218; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/19.

⁵⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/241; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/42.

zânnîn ظانين⁵⁷ → *sézinigliler* KKT → *zanda bulunanlar* TT

sâdikîn صادقين⁵⁸ → *çın sözlemliler* KKT → *doğru söyleyenler* TT

mü'minîn موءمين⁵⁹ → *kértgünügliler* KKT → *inananlar* TT

vâsi واسع⁶⁰ → *kérürü bérigli* KKT → *lütfu geniş olan* TT

müşrikîn, müşrikât مشركين مشركات⁶¹ → *orta:k katıglı erenler, orta:k katıglı tişiler* KKT → *Allah'a ortak koşan erkekler, Allah'a ortak koşan kadınlar* TT

mükezzibîn مُكذِبين⁶² → *yalğan tutuğlılar* KKT → *yalanlayanlar* TT

câriye جارية⁶³ → *yoriğli* KKT → *akan* TT

muhallikîn محلقين⁶⁴ → *yülügliler* KKT → *kazıtmış* TT gibi.

b. Arapça *fâil* kalıbındaki bazı kelimelerin tercümesi, *KKT*'de geniş zaman işlevli {-(X)gll} sıfat-fiil eki ile yapılırken, *DKM*'de farklı geçmiş, şimdiki ve geniş zaman ekleriyle çekimlenmiş fiille yapılabilir:

hâmidûn حامدون⁶⁵ → *ölüp tüşügliler* KKT → *sönüp gittiler* TT

mütteki' ün متكون⁶⁶ → *tayanıglılar* KKT → *yaslanmaktadırlar* TT

mu 'rizîn معرضين⁶⁷ → *yüz ewrüglliler* KKT → *yüz çeviriyor (olmasınlar)* TT

dâniye دانية⁶⁸ → *yağuglı* KKT → *sarkar (kolaylıkla devşirilebilir)* TT

sâbık سابق⁶⁹ → *ozuğlı* KKT → *geçebilir* TT

hâcizîn حاجزين⁷⁰ → *yığüglılar* KKT → *engelleyip savamazdı* TT

gâ'ibîn بغائبين⁷¹ → *çıkıglılar* KKT → *kaybolup kurtulacak* TT

münzilîn منزلين⁷² → *ıdıglı* KKT → *indirecek* TT

hâlidîn خالدين⁷³ → *mengü kalıglılar* KKT → *temelli kalacaklar* TT gibi.

c. Arapça *fâil* kalıbındaki bazı kelimelerin tercümesi, *KKT*'de geniş zaman işlevli {-(X)gll} sıfat-fiil eki ile yapılırken, *DKM*'de bazen {-lcl} ve {+Cl} isim yapım ekleri kullanılabilir:

⁵⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/6.

⁵⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/270, 4/220; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/48, el-Mülk 67/25.

⁵⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/44; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/26.

⁶⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/11; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, en-Nür 24/32.

⁶¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/226, 4/37; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/73, el-Fetih 48/6.

⁶² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/242; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/49.

⁶³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/379; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/12.

⁶⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/27.

⁶⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/265; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/29.

⁶⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/271; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/56.

⁶⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/269; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/46.

⁶⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/238; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/23.

⁶⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/268; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/40.

⁷⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi* 4/242; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/47.

⁷¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi* 4/347; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-İnfıtâr 82/16.

⁷² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/265; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/28.

⁷³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/5.

mubsıra مُبْصِرَةٌ⁷⁴ → *körkitügli* KKT → *aydınlatici* TT

mübeşşir مَبْشَرٌ⁷⁵ → *sewünç berigli* KKT → *müjdeci* TT

kâfirîn كَافِرِينَ⁷⁶ → *tanıglılar* KKT → *inkarcılar* TT

müzekkir مُذَكِّرٌ⁷⁷ → *pend bérigli* KKT → *öğüt verici* TT gibi.

d. Arapça *fâil* kalıbındaki bazı kelimelerin tercümesi, *KKT*'de geniş zaman işlevli {- (X)gll} sıfat-fiil eki ile yapılırken, *DKM*'de bazen isim soylu kelime veya kelime grubuyla yapılabilir:

vâlid وَالِدٌ⁷⁸ → *tuğuruğlı* KKT → *baba* TT

rükke رُكْعَةٌ⁷⁹ → *yüknügliler, secde kıılıglılar* KKT → *rükû ve secde hâlinde* TT gibi.

e. Arapça *fâil* kalıbındaki bazı kelimelerin tercümesi, *KKT*'de geniş zaman işlevli {- (X)gll} sıfat-fiil eki ile yapılırken, *DKM*'de bazen *fâil* kalıbının kendisi olur:

kâfirûn كَافِرُونَ⁸⁰ → *kın tanıglılar* KKT → *kâfirler* TT

kâfirîn كَافِرِينَ⁸¹ → *tanıglılar* KKT → *kâfirler* TT

mü'minîn مَوْءِمِنِينَ⁸² → *kértgünügliler* KKT → *mü'minler* TT

mü'minîn, mü'minât مَوْءِمِنَاتٌ مؤمنات⁸³ → *kértgünügli erenler, kértgünügli tişiler* KKT → *mü'min erkekler, mü'min kadınlar* TT

ğâşiye غَاشِيَةٌ⁸⁴ → *örtüglü* KKT → *dehşeti her şeyi kaplayan felaket* TT gibi.

2.1.3. İsm-i Fâillerin {-gAn} Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Ekli Kelimelerle Tercümesi

Fâil kalıbındaki kelimelerin {-gAn}⁸⁵ eki taşıyan kelimelerle tercümesi, metinde üç yerde tespit edilmiştir. İki yerde {-gAn} eki, Arapça ve Farsça kelimelerle oluşturulan birleşik fiillerin sonuna getirilmiştir:

râziye رَاضِيَةٌ⁸⁶ → *hoşnüd bolğan* KKT → *hoşnut* TT

fâkihûn فَكِهِونٌ⁸⁷ → *ni' met étgenler* KKT → *nimetler* TT

kâdir قَادِرٌ (أَوْلِيَسِينَ ile)⁸⁸ → *uğan turur* KKT → *gücü yetmez mi?* TT gibi.

⁷⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/250; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, İsrâ 17/12.

⁷⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/38; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/8.

⁷⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/40; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/13.

⁷⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/380; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/21.

⁷⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/389; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Beled 90/3.

⁷⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/29. Burada geçen iki kelime de Arapça söz diziminde zarf yapan tenvinle kullanıldığı için TT'ye kelime grubu olarak çevrilmiştir.

⁸⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/274; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/70

⁸¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/243; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/50.

⁸² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/42; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/20.

⁸³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/226; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/73

⁸⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/376; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/1.

⁸⁵ Akar, -gAn sıfat-fiil ekinin Karahanlı Türkçesi metinlerden itibaren geçmiş zaman eki göreviyle kullanıldığını belirtir. Bu konuda Divanu Lügati't-Türk'ten [*bu er ol kuşuğ uçurğan* "Bu kişi o kuşu süreklî uçurdu" (DLT I, 156)] gibi birçok örnek verir. Ali Akar, "-GAn Sıfat-Fiil Eki", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 14 (2003), 109.

⁸⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/378; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/9.

⁸⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/271; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/55.

⁸⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/277; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/81.

2.1.4. İsm-i Fâillerin Nadiren {-mAs} Geniş Zaman, {-DAçI} Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Eki ve {-gAll} Zarf-Fiil Ekli Kelimelerle Tercümesi

Olumsuzluk {-mAs} eki, gelecek zaman sıfat-fiil eklerinden {-DAçI} eki ve zarf-fiil eklerinden {-gAll} eki metinde birer kelimedede tespit edilmiştir. Bu kalıpların karşılığı, *DKM*'de türemiş sıfat ve Farsça sıfat olan kelimedir:

râziye رَاضِيَةٌ⁸⁹ → *taplomas*⁹⁰ KKT → *hoşnut* TT

mübeşşir مَبَشِّرٌ⁹¹ → *sewünç berdeçi* KKT → *müjdeci* TT

mübeşşirât مَبَشِّرَاتٌ⁹² → *sewünç berdeçi* KKT → *müjdeciler* TT

mübeşşir مَبَشِّرًا⁹³ → *sewünç bérgeli*⁹⁴ KKT → *müjdeleyici (olarak gönderdiği)* TT gibi.

2.1.5. İsm-i Fâillerin {+çI}, {-IçI}, {+IXg}, {-k}, {+IXk} ve {+sXz} İsim Yapım Ekli Kelimelerle Tercümesi

{+çI} eki. {+çI} eki kılıcı adlar türeten çok işlek bir ektir. Sanatçı adları ve alışkanlık sıfatları elde etme yanında daha birçok görevleri bulunmaktadır.⁹⁵ Tercümede de meâlde de karşılıklar verilirken çoğullara dikkat edilmiştir:

hâfizîn حَافِظِينَ⁹⁶ → *küdezçiler*⁹⁷ KKT → *bekçiler* TT

kâtibîn كَاتِبِينَ⁹⁸ → *bitigçiler*⁹⁹ KKT → *yazıcılar* TT gibi.

{-IçI} eki. {-IçI} yapım eki, ET'de {-gUçI} olarak kullanılmış olup kılıcı ad ve sıfatlar yapan bir türetim ekidir:¹⁰⁰

mübeşşir مَبَشِّرٌ¹⁰¹ → *buştı bériçi* KKT → *müjdeleyici* TT gibi.

{-k} eki. Eylem sonucunu bildiren adlar ve nitelikler türeten bu ekin tercümede kullanıldığı görülür. Taş, *KB*'de bu ekten türetilen arꞑuꞑ, azuꞑ, bedük, buzuꞑ... gibi 94 türemiş kelimededen söz eder.¹⁰² Taranan yerlerde üç farklı *fâil*in karşılığında ek olarak kullanılmıştır. *DKM*'de ise art damak /u/ ünlüsünün yardımıyla eklenen {-k} türetim ekiyle oluşturulan birçok kelimeye {-An} ekli sıfat-fiille karşılık verildiği görülür:

şâhid شَاهِدًا¹⁰³ → *tanuꞑ* KKT → *şâhit* TT

gâfilûn غَافِلُونَ¹⁰⁴ → *osanuꞑlar* KKT → *gaflet içinde olan (bir kavim)* TT

⁸⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/237; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/21.

⁹⁰ Üç yerde hoşnüd bolğan, hoşnüd bolmış ve taplanmış gibi olumlu geçerken burada sehven olumsuz olarak istinsah edilmiştir.

⁹¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/38; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Furkân 25/56.

⁹² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/177; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, er-Rûm 30/46.

⁹³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/186; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, es-Saf 61/6.

⁹⁴ Arapça söz diziminde zarf yapan tenvinle kullanılan kelimenin çevirisi, zarf-fiil eki {-gAll} ile çevrilmiştir.

⁹⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990), 162.

⁹⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/346; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-İnfîtar 82/10.

⁹⁷ Eskicil olan bu kelimenin birçok türevleri bulunmaktadır. *küzed*: "nöbet" anlamında isim *bişinç küzedte* "beşinci nöbette" Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 75. *küdemek* = *kütmek*: bakmak, beklemek; *küteçi*: güden, saklayan; *küzedmek* = *küzetmek*: gözetmek, muhafaza etmek. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 124-125.

⁹⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/346; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-İnfîtar 82/11.

⁹⁹ *bitig* "yazı" anlamında olup, insanların amellerini kayda alan melekler için *bitigçiler* kullanılmıştır.

¹⁰⁰ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 246.

¹⁰¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/217; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/45.

¹⁰² İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı* (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 143-153.

¹⁰³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/38; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/8.

¹⁰⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/260; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/6.

muttakîn مُتَّقِينَ¹⁰⁵ → *sa:knu:klar* KKT → *Allah'a karşı gelmekten sakınanlar* TT gibi.

{+IXg} eki. Çok yaygın olan bu ek isimlere ve sıfatlara gelerek donatım sıfatları meydana getirir. Günümüzde Arapça ve Farsça birçok kelimenin çevirisinde kullanılır.¹⁰⁶ *KKT*'de Arapça *fâil* kalıbının karşılığı, {+IXg} ekiyle türetilen kelime olurken, *DKM*'de ise çok farklı yapıların olduğu görülür.

a. *KKT*'de Arapça *fâil* kalıbının karşılığı, {+IXg} ekiyle türetilen kelime olurken, *DKM*'de fâil olan kelime dilimize yerleştiği için olduğu gibi kalabilir:

münâfikîn, münâfikât منافقين منافقات¹⁰⁷ → *ékki yüzlüglér, ékki yüzlüg tişiler* KKT → *münafık erkekler, münafık kadınlar* TT

münâfikîn, münâfikât منافقين منافقات¹⁰⁸ → *ékki yüzlüg érenler, ékki yüzlüg tişiler* KKT → *münafık erkekler, münafık kadınlar* TT gibi.

b. *KKT*'de Arapça *fâil* kalıbının karşılığı, {+IXg} ekiyle türetilen kelime olurken, *DKM*'de sıfat-fiil olabilir:

müsrifûn مسرفون¹⁰⁹ → *arta:k işlig* KKT → *aşırı giden (bir kavim)* TT

sâlihât صالحات¹¹⁰ → *edgülgüglér* KKT → *sâlih amel (işleyen)ler* TT gibi.

c. *KKT*'de Arapça *fâil* kalıbının karşılığı, {+IXg} ekiyle türetilen kelime olurken, *DKM*'de Arapça, Farsça veya Türkçe eş / yakın anlamlı kelimeler kullanılarak türetilen günahkarlar < günahkar+lar; suçlular < suç+lu+lar; itibarlı < itibar+lı; apaçık < ap+aç-ık; açık < aç-ık; mutlu < mut+lu gibi sıfatlar olabilir:

hâti'ûn خاطؤون¹¹¹ → *yazu:kluglar* KKT → *günahkârlar* TT

füccâr فُجَّار¹¹² → *yawuz işligler* KKT → *günahkârlar* TT

mücrimûn مجرمون¹¹³ → *yazu:kluglar* KKT → *suçlular* TT

mekîn مَكِين¹¹⁴ → *orunluğ* KKT → *itibarlı* TT

nâ'ime نَاعِمَةٌ¹¹⁵ → *sewünçlüg* KKT → *nimet içinde mutlu* TT

mübîn مَبِين¹¹⁶ → *belgülg* KKT → *apaçık* TT

mübîn مَبِين¹¹⁷ → *belgülg* KKT → *açık* TT gibi.

¹⁰⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/242; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Hâkka 69/48.

¹⁰⁶ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 191-193.

¹⁰⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/6.

¹⁰⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/226; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/73.

¹⁰⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/263; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/19.

¹¹⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/29.

¹¹¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/240; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/37.

¹¹² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/346; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-İnfitâr 82/14.

¹¹³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/272; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/59.

¹¹⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/342; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, et-Tekvîr 81/20.

¹¹⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/377; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/8.

¹¹⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/18; 3/261, 263; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nûr 24/54, Yâsin 36/12, 17.

¹¹⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/264, 4/36, 220, 221; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/24, el-Fetih 48/1, el-Mülk 67/26,29.

d. *KKT*'de Arapça *fâil* kalıbının karşılığı, {+IXg} ekiyle türetilen kelime olurken, *DKM*'de *fâil* kalıbı çekimli bir fiil olabilir:

mâlikûn مالكون¹¹⁸ → *erklig* KKT → *sahip oluyorlar* TT

müstebşire مُسْتَبْشِرَةٌ¹¹⁹ → *sewünçlüg* KKT → *sevinirler* TT gibi.

{+sXz} eki. {+sXz} türetim eki, sahip olan anlamında sıfatlar türeten {+IXg} ekinin olumsuzluğu olup, nesneden veya nitelikten yoksun olanı gösteren giderme sıfatları / adjektif privatif yapar.¹²⁰ *KKT*'de *fâil* kalıbının tercümesi, {+sXz} eki *âminîn* ve *fecere fâil* kalıplarının *emniyet* ve *fücûr* masdarlarının zıt anlamlıları olan *kor.kunç* ve *arığ* kelimelerine eklenerek *korkunç* > *korkunç+suz+lar* ve *arığ* > *arığ+sız+lar* gibi yapılmıştır. *DKM*'de, Arapça kelimelerin *güven* ve *günah* gibi tanımlarından faydalanılarak yapılmıştır:

fecere فَجْرَةٌ¹²¹ → *arığsızlar* KKT → *günaha dalanlar* TT

âminîn آمين¹²² → *kor.kınçsızlar* KKT → (*siz*) *güven içinde* TT gibi.

{+IXk} eki. {+IXk} eki soyut ve somut isim veya sıfatlar türeten bir ektir. Bu ek de *fâil* kalıbının karşılığı olarak kullanılmıştır:

tâ'ir طائر¹²³ → *kıtsuzluk* KKT → *uğursuzluk* TT

muzlimûn مظلومون¹²⁴ → *karanlık içinde kalurlar* KKT → *karanlık içinde kalmışlar(dır)* TT gibi.

2.1.6. İsm-i Fâillerin Arapça Fâil Vezinli Kelimelerle, Sıfat / Sıfat-Fiil Grubu, İsim, Zarf / Zarf-Fiil Grubu veya Çekimli Fiil ile Tercümesi

KKT'de *fâil* olan kelimenin tercümesi, hiçbir değişikliğe uğramadan kendisi olabilir. Bazen eş anlamlı başka bir Arapça veya Türkçe kelime / kelime grubu olabilir. *Fâil* kalıbı *KKT*'deki tercümede, bazen olduğu gibi *fâil* kalıbıyla kalabilir, bazen de müzekkerlik ve mü'enneslik durumunu belirten “kişi, er, kadın, tişi” gibi kelimelerle sıfat tamlaması yapılarak aynı vezinli başka bir kelime olabilir:

a. Fâillerin Arapça *fâil* vezinli kelimelerle tercümesi

KKT'de bazen kelime yine kendi vezniyle tercüme edilirken, bazen aynı vezinde başka Arapça kelimelerle tercüme edilmiştir. Mü 'minîn, şâ 'ir ve kefare kelimeleri *mü'minler*, *şâ 'ir* ve *kâfirler* gibi *fâil* kalıbıyla tercüme edilmiştir. Bu kelimelerin *DKM*'de “inananlar, şair ve kâfirler” gibi ya Arapça aynı kelimelerle ya da {-An}, {-mış} sıfat-fiil ekli veya {-lcl} ekli sıfatlarla aktarıldığı görülür:

mü'minîn, mü'minât *inanan erkek ve kadınlar* → KKT *mine tişiler ' mü'minler*, mü → ¹²⁵ مؤمنين مؤمنات TT

mü 'minîn مؤمنين¹²⁶ → *mü'minler* KKT → *inananlar* TT

¹¹⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/275; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/71.

¹¹⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/336; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Abese 80/39.

¹²⁰ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 201.

¹²¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/337; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Abese 80/42.

¹²² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/27.

¹²³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/263; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/19.

¹²⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/267; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/37.

¹²⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/5.

¹²⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/42; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/18.

mü'minât مؤمنات¹²⁷ → mü'mine tişiler KKT → inanan kadınlar TT

mü'minât مؤمنات (ile نساء)¹²⁸ → mü'min tişiler KKT → inanmış kadınlar TT

mü'minîn مؤمنين¹²⁹ → mü'minler KKT → inananlar TT

mü'minûn مؤمنون¹³⁰ → kértgünmiş mü'minler KKT → inananlar TT

mü'minûn مؤمنون (رجال ile)¹³¹ → mü'min erenler KKT → inanmış erkekler TT

şâ'ir شاعر¹³² → şâ'ir KKT → şair TT

kefere كَفَرَةٌ¹³³ → kâfirler KKT → kâfirler TT

mübeyyinât مَبَيِّنَات¹³⁴ → mu' cizâtlar KKT → açıklayıcı TT gibi.

b. Fâillerin Türkçe sıfat veya sıfat-fiil grubuyla tercümesi

Bazen Arapça *fâil* kalıbı *KKT*'de sıfat türündeki eş anlamlı bir kelimeyle yapılırken *TT*'de karşılığı isim yapım ekli türemiş kelime olur:

müstakîm مستقيم¹³⁵ → köni KKT → dosdoğru TT

'âliye عَالِيَةٌ¹³⁶ → yüksek KKT → yüksek TT

'âliye عَالِيَةٌ¹³⁷ → ađın KKT → yüksek TT gibi.

Bazen *fâil* kalıbı için sıfat olan kelime yeterli olmaz, sıfat tamlaması grubuyla tercüme edildiği görülür. Bu durumun hem *KKT*'de hem *DKM*'de aynı şekilde uygulandığı görülür:

hâsıb حاصب¹³⁸ → uşak taş KKT → taş yağdıran rüzgâr TT

sâhha صَاخَّةٌ¹³⁹ → bedük iş KKT → kulakları sağır edercesine şiddetli ses TT

lâgiye لَاغِيَةٌ¹⁴⁰ → beyhüde söz KKT → boş söz TT

âniye آئِيَةٌ¹⁴¹ → katıg isig KKT → son derece kızgın TT gibi.

c. Fâillerin bir isimle tercümesi

Fâil olan kelimenin çevirisi tercümede ve meâlde yakın anlamlı isimlerle yapılabilir:

tâ'ir طَائِرٌ¹⁴² → bitig KKT → amel TT

¹²⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/5.

¹²⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/44; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/25.

¹²⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37, 42; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/5, 18.

¹³⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/39; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/12.

¹³¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/44; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/25.

¹³² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/241; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/41.

¹³³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/337; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Abese 80/42.

¹³⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/16; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Nür 24/46.

¹³⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/260, 272; 4/36, 42; 4/219; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/4, 61, el-Fetih 48/2, 20, el-Mülk 67/22.

¹³⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/378; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/10.

¹³⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/237; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Hâkka 69/22.

¹³⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/218; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/17.

¹³⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/335; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Abese 80/33.

¹⁴⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/378; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/11.

¹⁴¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/377; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/5.

¹⁴² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/251; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, İsrâ 17/13.

sefere سَفَرَةٌ¹⁴³ → *ferişteler* KKT → *melekler* TT

berere بَرَرَةٌ¹⁴⁴ → *tüzler* KKT → *değerli* TT

fâkihe فَاكِيَةٌ¹⁴⁵ → *yemiş* KKT → *meyveler* TT

sâhibe صَاحِبَةٌ¹⁴⁶ → *ewgük* KKT → *eş* TT

sâhib صَاحِبٌ¹⁴⁷ → *eş* KKT → *arkadaş* TT gibi.

d. Fâillerin zarf, zarf-fiil grubu veya çekimli fiille tercümesi

Arapça söz dizimine bağlı olarak *fâil* kalıbındaki kelime, tenvin alarak *mudiyyen* ve *mükibben* gibi zarf işlevinde ise, *KKT* ve *DKM*'de çeviri için zarf-fiil veya zarf-fiil grubu kullanılabilir:

mudiyy مُضِيًّا¹⁴⁸ → *keçe* KKT → *ileri gide(bil)ir(ler)* TT

mükibb مَكْبًا¹⁴⁹ → *teğde tüşüp* KKT → *kapanarak* TT gibi.

Öte yandan isim cümlesinin yüklemi durumunda ise *KKT*'de de *DKM*'de de aynı şekilde çekimli fiille tercüme edildiği görülür:

müsfire مُسْفِرَةٌ¹⁵⁰ → *yaldıranur*¹⁵¹ KKT → *pırl pırl parlarlar* TT

dâhike ضَاحِكَةٌ¹⁵² → *küle turur* KKT → *gülerler* TT gibi.

2.2. İsm-i Mef'ûller

KKT'de *mef'ûl* kalıbı *amrulğu yer, ıdılmışlar, köndürülmüş, tulu yüklüğü, ağırlıklar, kötrülmüş ve tüşeklig* gibi kelimelerle karşılandığı görülür. Arapça ism-i mef'ûl olan kelimeler, metinlerde hem müzekker hem müennes hâlinde tekil ve çoğul olarak bulunmaktadır. Bu farklı özellikleri içinde bulunduran kalıpların karşılığında çoğu zaman **{-mış}** ve **{+IXg}** ekleriyle, bazen de **{-(X)gII}** ve **{-gU}** ekleriyle türetilen kelimeler kullanılır.

2.2.1. İsm-i Mef'ûllerin Çoğunlukla {-mış}, Bazen {-(X)gII} ve {-gU} Sıfat-Fiil Ekleriyle Türetilmiş Kelimelerle Tercümesi

a. {-mış} sıfat-fiil eki

KKT'de {-mış} eki *mef'ûl* kalıbının tercümesinde en fazla kullanılan sıfat-fiil ekidir. İster müzekker ister müennes olsun tekillerinde ve çoğullarında {-mış} eki kullanılır, çoğul eki ise sıfat-fiil ekinden sonra eklenir. *DKM*'de ise kelime karşılığı sıfat-fiiller, sıfatlar veya çekimli fiillerle oluşturulur.

¹⁴³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/332; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Abese 80/15.

¹⁴⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/332; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Abese 80/16.

¹⁴⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/335; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Abese 80/31.

¹⁴⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/336; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Abese 80/36.

¹⁴⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/342; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, et-Tekvir 81/22.

¹⁴⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/274; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/67.

¹⁴⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/219; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/22.

¹⁵⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/336; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Abese 80/38.

¹⁵¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/336; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Abese 80/38. Kelime kelime وَجُوهُ yüzyüzlük, وَجُوهُ o günde ve مُسْفِرَةٌ kelimesi için de fâil kalıbıyla "parlayan, parlayıcı veya parlak" gibi isim veya isim soylu bir tanım yapılabilir. Söz dizimi isim cümlesi olarak yapılmayıp, fiil cümlesi olarak düşünülmüş ve *yaldıranur* şeklinde yapılması uygun görülmüştür. Devamı olan ضَاحِكَةٌ مُسْتَبِيرَةٌ Abese 80/38 ayeti de bir evvelki âyete bağlı olarak birinci fâil kalıbı *küle turur* gibi çekimli fiille yapılırken ikinci fâil kalıbı ise *sevinirler* gibi isim soylu kelime ile yapılmıştır. *DKM*'de ise *sevinçli* kelimesi tercih edilmeyip çekimli fiil ile "sevinirler" kullanılmıştır.

¹⁵² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/336; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Abese 80/39.

Tercümede {-mlş} ekiyle türetilen sıfat-fiil *mef'ûl* kalıbının karşılığı olurken, meâlde de aynı şekilde sıfat-fiil olabilir:

ma 'kûf معكوفاً¹⁵³ → *yıgılmış erdiler* KKT → *bekletilen* TT

mürselîn مرسلين¹⁵⁴ → *ıdılmışlar* KKT → *gönderilenler* TT

mürselîn مرسلين¹⁵⁵ → *ıdılmışlar* KKT → *gönderilmiş elçiler* TT

mühtedûn مهتدون¹⁵⁶ → *köni yol;ka köndürülmüş* KKT → *hidayete erdirilmiş* TT gibi.

Tercümede {-mlş} ekiyle türetilen sıfat-fiil *mef'ûl* kalıbının karşılığı olurken, meâlde karşılığı sıfat olabilir:

merfû 'a مرفوعة¹⁵⁷ → *kötrülmüş* KKT → *yüksek* TT

marziyye مَرْضِيَّةٌ¹⁵⁸ → *hoşnûd bolmuş* KKT → *razi* TT

mükerreme مُكْرَمَةٌ¹⁵⁹ → *ağırlanmış* KKT → *şerefli* TT

mutahhare مُطَهَّرَةٌ¹⁶⁰ → *arıtılmış* KKT → *tertemiz* TT

Tercümede {-mlş} ekiyle türetilen sıfat-fiil *mef'ûl* kalıbının karşılığı olurken, meâlde karşılık çekimli fiil olabilir:

muhdarûn محضرون¹⁶¹ → *hâzır kılinmişler* KKT → *(huzurumuza) çıkarılacaktır* TT

muhdarûn محضرون¹⁶² → *anuç keltürülmüşler* KKT → *çıkarılmışlardır* TT

mu' sade مُؤَصَّدَةٌ¹⁶³ → *örtülmüş* KKT → *kapatılacaktır* TT gibi.

Tercümede {-mlş} ekiyle türetilen sıfat-fiil *mef'ûl* kalıbının karşılığı olurken, meâlde isim olabilir:

mürselîn مرسلين¹⁶⁴ → *ıdılmışlar* KKT → *peygamberler* TT

mürselîn مرسلين¹⁶⁵ → *ıdılmışlar* KKT → *elçiler* TT

mürselîn مرسلين¹⁶⁶ → *ıdılmış yalavaçlar* KKT → *elçiler* TT gibi.

Tercümede {-mlş} ekiyle türetilen sıfat-fiil *mef'ûl* kalıbının karşılığı olurken, meâlde isnat grubu veya isnat grubunun yer aldığı sıfat tamlaması olabilir:

mukmehûn مقمحون¹⁶⁷ → *başların kuğı kemişmişler* KKT → *kafaları yukarıya kalkık durumdadır* TT

¹⁵³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/44; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/25.

¹⁵⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/259; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/3.

¹⁵⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/262, 263; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/14, 16.

¹⁵⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/264; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/21.

¹⁵⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/378; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Abese 80/14, el-Gâşiye 88/13.

¹⁵⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/387; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fecr 89/2.

¹⁵⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/331; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Abese 80/13.

¹⁶⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/331; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Abese 80/14.

¹⁶¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/266; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/32.

¹⁶² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/271; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/53.

¹⁶³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/433; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Hümeze 104/8.

¹⁶⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/270; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/52.

¹⁶⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/263; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/20.

¹⁶⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/262; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/13.

¹⁶⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/260; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/8.

muhtarūn محضرون¹⁶⁸ → *hāzır kılinmışlar* KKT → (*hizmete*) *hazır* TT

b. {-(X)gll} ve {-gU} sıfat-fiil ekleri

{-(X)gll} sıfat-fiil eki *meʿûl* karşılığı olarak bir kelimeye görülmüştür. Meâlde bu kelimenin karşılığında {An} sıfat-fiil eki kullanılmıştır:

muhallefîn مَخْلُوفُونَ¹⁶⁹ → *kerü kalıglılar* KKT → (*savaştan*) *geri bırakılanlar* TT

muhallefîn مَخْلُوفُونَ¹⁷⁰ → *soğ kalıglılar* KKT → *savaştan*¹⁷¹ *geri bırakılanlar* TT

muhallefîn مَخْلُوفُونَ¹⁷² → *keç kalıglılar* KKT → (*savaştan*) *geri bırakılanlar* TT gibi.

KB'de {-gU} sıfat-fiil ekinin eylem, araç ve yer adı, somut ve soyut adlar türettiği tespit edilmiş, farklı örnekler sunulmuştur.¹⁷³ KB'de çok farklı işlevlerde kullanılan bu ek, tercümede sadece *meʿûl* olan müstekar kelimesinin karşılığı olarak *amrul-* “karar kılmak, yerleşmek” fiilinden “karar kılınan yer, yörunge” anlamındaki *amrulgu* kelimesinde geçer:

müstekar مستقر¹⁷⁴ → *amrulgu yer*¹⁷⁵ KKT → *yörunge* TT gibi.

2.2.2. İsm-i Meʿûllerin {+IXg} Yapım Ekli Kelimelerle Tercümesi

KKT'de *meʿûl* kalıbının tercümesi, daha çok isimden isim yapım eklerinden {+IXg} ekiyle türetilen kelimelerle yapılmıştır. DKM'de karşılığı çoğu zaman sıfat-fiiller olmuştur:

mükremîn مكرمين¹⁷⁶ → *ağırlıklar* KKT → *ikram edilenler* TT

mebsûse مَبْسُوءَةٌ¹⁷⁷ → *töşeklig* KKT → *serilmiş gösterişli* TT

mevzû'a مَوْضُوعَةٌ¹⁷⁸ → *koçluğu* KKT → *konulmuş* TT

mu'sade مَوْصَدَةٌ¹⁷⁹ → *örtüglüg* KKT → *etrafı sımsıkı kapatılmış* TT gibi.

KKT'de *meʿûl* kalıbının tercümesi, isimden isim yapan {+IXg} ekiyle türetilen kelimelerle yapılırken DKM'de karşılığı bazen sıfat olur:

meşhûn مَشْحُونٌ¹⁸⁰ → *ıolu yüklüg* KKT → *dolu* TT

masfûfa مَصْفُوفَةٌ¹⁸¹ → *tizekmişlik* KKT → *sıra sıra* TT gibi.

2.2.3. İsm-i Meʿûllerin Çekimli Fiillerle veya Eş / Yakın Anlamlı Kelimelerle Tercümesi

İsm-i meʿûllerin KKT'de {-Ar} geniş zaman çekimli kelimelerle tercüme edildiği bir yerde tespit edilmiştir. Arapça itâ'at masdarının *meʿûl* kalıbı **mutâ'** kelimesinin karşılığı tek başına açık bir şekilde ifade edilemediği için DKM'de “(meleklerce) itaat edilen” şeklinde aktarılmıştır. KKT'de

¹⁶⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/276; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/75.

¹⁶⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/39; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/11.

¹⁷⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/40; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/15.

¹⁷¹ DKM'de kelime parantezsiz yazılmıştır. Diğer iki yerde “savaştan” kelimesi parantezli yazılmıştır.

¹⁷² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/41; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/16.

¹⁷³ Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 133-136.

¹⁷⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/267; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/38.

¹⁷⁵ *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*'nde de aynı kelime ile tercüme edilmiştir; bk. Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüşhası)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), 90.

¹⁷⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/265; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/27.

¹⁷⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/379; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/16.

¹⁷⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/378; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/14.

¹⁷⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/393; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Beled 90/20.

¹⁸⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/268; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/41.

¹⁸¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/379; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Gâşiye 88/15.

de aynı şekilde kapalılığı gidermek için özne, nesne ve çekimli fiil birlikte mutâ ' kelimesini karşılayabilmiştir:

mutâ ' مُطَاع¹⁸² → *ķamuğ feriştelere anıy yarlığın tutarlar* KKT → *(meleklerce) itaat edilen* TT gibi.

İsm-i mef'ûllerin KKT'de kendisiyle eş / yakın anlamlı kelimelerle tercüme edildiği bir yerde tespit edilmiştir. Mef'ûl olan bir kelime, KKT'de eş anlamlı başka bir isim soylu kelimeyle tercüme edilmiştir. DKM'de de kelimenin art zamanlı kullanımı tercih edilmiştir:

mecnûn مَجْنُون¹⁸³ → *télwe* KKT → *deli* TT gibi.

2.3. Mübâlağa İsm-i Fâiller

Metinde mübâlağa ism-i fâil vezni olarak *fa' 'âil* ve *fa' 'ûl* vezinlerinin kullanıldığı görülür. Türkiye Türkçesi meâlinde *mübâlağa ism-i fâil* kalıplarının dört farklı şekilde tercüme edildiği görülür.

a. Arapça kelime kökünün karşılığı olan kelime tabanına sıfat-fiil eki getirilir. Bu sıfat-fiil bir zarf tümleciyle sıfat-fiil grubu hâline getirilir: *hakkıyla yaratan* gibi.

b. Arapça kelime karşılığı olan kelime tabanına sıfat-fiil eki getirilir ve "çok" zarfıyla sıfat-fiil grubu yapılır: *çok başlayan* gibi.

c. Arapça kelimenin Arapça ism-i fâili veya Türkçe yapım ekli fâili alınarak başına "çok" zarfı getirilir: *çok zalim, çok aceleci* gibi.

d. Bazen TT'de kullanılmayan kelimelerin kelime kökünden farklı olarak serbest tercüme metodu kullanılır. *Zelûl* kelimesinde zelillik insana mahsus bir özellik olduğu için zelillik / horluk kullanılmamış, Arapça sözlükteki "düşüklük, değersizlik; rezalet, ahlaksızlık; boyun eğme, yumuşak başlılık"¹⁸⁴ anlamlarından üçüncüsü "boyun eğme, itaat" tanımı tercih edilmiştir.

KKT'de ele alınan tanıklar bağlamında *mübâlağa fâil* kalıplarının karşılığı {-gAn} ve {-Ar} sıfat-fiil ekleri yanında {+sXz} isimden isim yapım eki ve {-gAk} / {-Ak} fiilden isim yapım eki kullanılmış, *törütgen, örtgen, kılğan, évek* gibi kelimelerden anlaşılacağı üzere mübâlağa ifade eden herhangi bir ek kullanılmamıştır.

2.3.1. Mübâlağa İsm-i Fâillerin Sıfat-Fiil Ekli Kelimelerle Tercümesi

Mübâlağa ism-i fâil kalıbının tercümesinde çoğunlukla sıfat-fiil eklerinden {-gAn}¹⁸⁵, bazen de {- (X)gll} ve fiil çekim eklerinden {-Ar} ekinin kullanıldığı görülür.

a. {-gAn} sıfat-fiil ekli kelimeler

Taş, karakter özelliğine ya da alışkanlığına işaret eden fail isimleri türeten bu eke KB'den *igidgen, tiken, törütgen, uğan* ve *yaratğan* kelimelerini tanık olarak gösterir.¹⁸⁶ KKT'de Arapça خلق kelimesinin kök karşılığı olan *törüt-*, aynı şekilde *yazuk ört-* ve *küç kıl-* fiillerine getirilen {-gAn} ile türetilen *törütgen, örtgen* ve *küç kılğan* sıfat-fiilleri *mübâlağa ism-i fâil* kalıplarının karşılığı olarak kullanılmıştır. DKM'de kelimenin karşılığı çoğunlukla {-An} ekli sıfat-fiildir:

¹⁸² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/342; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, et-Tekvîr 81/21.

¹⁸³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/342; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, et-Tekvîr 81/22.

¹⁸⁴ Mutçalı, "zelûl", 332.

¹⁸⁵ Balcı, *TİEM 73*'te zaman zaman fiil icracısı olarak -GAn sıfat-fiil ekli kelimeler kullanılsa da -Gll ile türetilmiş olanların daha yaygın olduğunu belirler. bk. Mustafa Balcı, "Türkiye Türkçesinin Yazı Dili Olarak Kuruluşunda -lci Ekinin Durumu", *Journal of Turkology* 29/2 (2019), 378. Metnimizde sınırları belirlenen bölümde mübâlağa ism-i fâillerde -Gan eki, sıfat-ı müşebbehelerde -Gll eki daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

¹⁸⁶ Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 130.

hallâk خلاق¹⁸⁷ → *törütgen* KKT → *hakıyla yaratan* TT

gafûr غفور¹⁸⁸ → *yazuk örtgen* KKT → *çok bağışlayan* TT

gafûr غفور¹⁸⁹ → *örtgen* KKT → *çok bağışlayan* TT

zalûm ظالم¹⁹⁰ → *küç kılğan* KKT → *çok zalim* TT gibi.

b. {- (X)gll} sıfat-fiil ekli kelime

Gabain, sıfat yapan {(l)-gll} ekine *okıglı üntegli teğri* “çağırın ve cevap veren Tanrı”, *buzuğlı* “mahveden” ve *artatıglı* “tahrip edici” örneklerini verir.¹⁹¹ KKT’de bu ek iki yerde görülür. DKM’de karşılığındaki kelimelerde {-An} sıfat-fiil ekinin ve fiilden isim yapan {-lcl} ekinin kullanıldığı görülür:

fa‘‘âl فَعَالٌ¹⁹² → *kılıglı* KKT → *mutlaka yapan* TT

zallâm ظلام¹⁹³ → *küç kılıglı* KKT → *(zerre kadar) zulmedici* TT gibi.

c. Geniş zaman {-Ar} eki

{-Ar} eki olumsuzuyla birlikte Eski Türkçeden beri sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. Gabain sever “sevimli”, *uçar* “uçucu” ve *közünür* “görünür” *ermes iş* “cinayet” ve *bilig bilmez kişi* “cahil” örneklerini veririrken¹⁹⁴, Taş ise /-ar/ eylem sıfatı yapan bu ekin *batar* “batı”, *tawar* “davar” ve *tuğar* “doğu” gibi üç kelimedede kalıcı ad türettiğini belirtir.¹⁹⁵ Kalıcı ad türetmeyen bu ekin kullanıldığı kelimeler hem sıfat-fiil hem de çekimli bir fiil oluştururlar. KKT’de *zelûl* kelimesinin karşılığı, “Ol ol idi kıldı yèrni siler *fermân tutar*” cümlesinde *fermân tutar* çekimli fiildir. *Mübâlağa ism-i fâil* kalıbındaki *zelûl* kelimesi Arapça söz diziminde جَعَلَ fiilinin mef’ûlüdür. Renklendirilerek hazırlanan meâlde جَعَلَ ve ذَلُول kelimeleri aynı renkle boyanmış, “boyun eğdirmiştir” karşılığı verilmiştir.¹⁹⁶ Lügatlerde ise “yumuşak başlı, serkeş olmayan, uysal, muti”¹⁹⁷ ve “muti, yavaş, râm”¹⁹⁸ karşılığı verilerek sıfat ve mübâlağa ism-i fâil olduğu belirtilmiştir. Hem tercümede hem meâlde *zelûl* kelimesinin karşılığı, söz dizimi gereği lügatteki belirlenen türlerden farklı tür olmuştur. Tercümede *fermân tutar* gibi geniş zamanlı, meâlde *boyun eğdirmiştir* gibi geçmiş zamanlı fiille karşılık verilmiştir. DKM’de *zelûl* kelimesine âyetteki *yer* kelimesinin özelliği “ayak altına serilen” anlamı verilmesi beklenirken, söz diziminin öznesi olan “Allah” kelimesine bağlı olarak etken fiil kullanılarak, “ayak altına seren” sıfat-fiil grubuyla ifade edilmiştir:

zelûl ذلول¹⁹⁹ → (ol ol idi kıldı yèrni siler *fermân tutar*) KKT → (*O, yeryüzünü*) *sizin ayaklarınızın altına serendir* TT gibi.

¹⁸⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/277; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/81.

¹⁸⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/226, 4/40; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/73, el-Fetih 48/14.

¹⁸⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/214; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/2.

¹⁹⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/225; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/72.

¹⁹¹ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 56.

¹⁹² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/365; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Burûc 85/16.

¹⁹³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/395; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fussilet 41/46.

¹⁹⁴ Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 57-58.

¹⁹⁵ Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 116.

¹⁹⁶ Özel, *Kur’ân-ı Kerim Renkli Kelime Meâli*, el-Mülk 67/15.

¹⁹⁷ Ayverdi, “zelûl”, 3/3487.

¹⁹⁸ Sâmî, “zelûl”, 649.

¹⁹⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/217; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/15.

2.3.2. Mübâlağa İsm-i Fâillerin İsim ({+sXz}, {-gAk}) Yapım Ekli Kelimelerle Tercümesi

Mübâlağa ism-i fâillerin tercümesinde isim yapım eklerinden {+sXz} ve {-gAk} ekleri kullanılmıştır. {+sXz} türetim eki yukarıda belirtildiği gibi *fâil* kalıbının tercümesinde de kullanılmıştır.²⁰⁰ Ayrıca Taş, fâil isimleri türeten {-gAk} ekinden Karahanlı döneminde /g/ sesinin düşürüldüğü, ekin {-Ak} şekline dönüştürüldüğü ve örnek aldığı kelimenin *ew-gek* > *éwek* gibi değiştiği görüşündedir.²⁰¹ *DKM*'deki *mübâlağa ism-i fâil* kalıbının çevirisinde dikkati çeken husus, fâilin eş anlamlısı olarak düşünülen kelimelerin evveline “çok” zarfının getirilmesidir:

cehûl جَهْلٌ²⁰² → *biligsiz* KKT → *çok cahil* TT

acûl عَجُولٌ²⁰³ → *évek* KKT → *çok aceleci* TT gibi.

2.4. Sıfat-ı Müşebbeheler

KKT'de *sıfat-ı müşebbehe* kalıplarından أَفْعَالٌ، فَعْلَانٌ، فَعِيلَةٌ ve فَعِيلٌ kalıplarına örnek kelimeler tespit edilmiştir. *Sıfat-ı müşebbehe* olan Arapça kelimelerin karşılıkları, satır arası Kur'an tercümesi veya Türkçe söz dizimi bağlamı dikkate alındığında özellikle {-mIş}, {-gAn}, {-Ar}, {-(X)gII}, {-DAçı} ve {-gUçı} sıfat-fiil ekleri veya {-mAk} isim-fiil eki ile türetilen kelimeler olmuştur.²⁰⁴ Bazen *sıfat-ı müşebbehe* karşılığı olan kelimeleri türetmede yapım eklerinin kullanıldığı görülür. Sıfat-ı müşebbehelerin karşılığı, bazen fiilden isim yapım ekleri {-g}, {-GI}, {-ş}, {-I} ve {-k} ile türetilen kelimelerle, bazen isimden isim yapım ekleri {+çI}, {+IXg} ve {+ş} ile türetilen kelimelerle sağlanır.

Sıfat-ı müşebbehe tek bir kelime ile tercüme edildiğinde Arapça kelime köküne eş değerde kabul edilen bir kelime tabanı alınır ve sonra veznine bağlı olarak sıfat-fiil ekleri veya kalıcı isimler yapan yapım ekleri eklenir. Eş değer olarak kabul edilen kelime tabanı, Arapça kelimenin eş anlamlısı veya yakın anlamlısı olarak adlandırılabilir, bunun örneklerine sıkça rastlanır. *Sıfat-ı müşebbehe* karşılıklarının *KKT*'de çoğunlukla sıfat-fiil ekleriyle türetilen *bükütülmüş* ve *uğan* gibi kelimelerle verilmeye çalışıldığı dikkat çeker. Fiili icrâ eden varlıklar / kavramlar, bazen fiilden isim yapım ekleriyle *katığ*, *kéçki* ve *tanu:k* gibi, bazen de Arapça kelimelerin kök anlamı karşılığı olarak kullanılan Türkçe kelimedenden farklı olup aynı anlamı çağrıştıran başka *güç birle*, *az*, *dost*, *îdi*, *meniḥ*, *kuvvetim* ve *feryâd tégmek* gibi kelime veya kelime grupları ile karşılanır. Bu durumlar üç madde hâlinde şöyle tasnif edilebilir:

a. *KKT*'de *sıfat-ı müşebbehe* karşılığı, çoğunlukla eş / yakın anlamlı farklı sıfat-fiil ekiyle türetilen tek kelime ile verilir:

hakîm حَكِيمٌ²⁰⁵ → *bükütülmüş* KKT → *hikmet dolu* TT

racîm رَجِيمٌ²⁰⁶ → *sürülmüş* KKT → *kovulmuş* TT

²⁰⁰ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 201.

²⁰¹ Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 129.

²⁰² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/225; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/72.

²⁰³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/250; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-İsrâ 17/11.

²⁰⁴ Balci, -GAn ve -GI ekleri sıfat-fiil olarak kullanıldıklarından sıfat-ı müşebbehe ve mübâlağa-i ism-i failer için tam bir karşılık oluşturamadıklarının kabul edilmesini ister. Anadolu sahasında büyük oranda -An ile karşılanabilecek olan yapıları (-GAn ve -GI), nadiren kalıcı isimler yapma kabiliyetine sahip olsalar da mütercimler tarafından Kur'an'ın ifade şeklinin aktarılmasında ikna edici bir anlam alanı oluşturamadıklarının düşünülmüş olduğunu ifade eder; bk. Balci, “Türkiye Türkçesinin Yazı Dili Olarak Kuruluşunda -Ic Ekinin Durumu”, 379.

²⁰⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/259; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/2.

²⁰⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/343; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, et-Tekvîr 81/25.

alîm عَلِيمٌ²⁰⁷ → *bilgen* KKT → *hakıyla bilen* TT

kadîr قَدِيرٌ²⁰⁸ → *uğan* KKT → *hakıyla gücü yeten* TT

rahîm رَحِيمٌ²⁰⁹ → *yarlıkağlı* KKT → *çok merhametli olan* TT gibi.

b. *KKT*'de ve *DKM*'de bazen *sıfat-ı müşebbehe* karşılığı kelime gruplarıyla verilir:

sa 'îr سَعِيرٌ²¹⁰ → *küyer ot* KKT → *alevli ateş* TT

sa 'îr سَعِيرٌ²¹¹ → *küyer ot* KKT → *alevli ateş* TT

rahîm رَحِيمٌ²¹² → *yarlıkağlı idi* KKT → *çok merhametli Allah* TT

hasîm حَصِيمٌ²¹³ → *hüşümet kılıklı* KKT → *düşman kesilmiş(tir)* TT

rahmân رَحْمَنٌ²¹⁴ → *rûzj berigli taşrı* KKT → *Rahman* TT gibi.

c. *DKM*'de *sıfat-ı müşebbehe* karşılığı, çoğu zaman vezne fazla sadık kalmadan cümle yapısına uygun olan farklı kelime grupları ile verilebilir:

hakîm حَكِيمٌ²¹⁵ → *bekütülmüş* KKT → *hikmet dolu* TT

alîm عَلِيمٌ²¹⁶ → *bilgen* KKT → *hakıyla bilen* TT

azîz عَزِيزٌ²¹⁷ → *küsüş idi* KKT → *mutlak güç sahibi* TT gibi.

2.4.1. Sıfat-ı Müşebbelerinin Sıfat-Fiil Ekli Kelimelerle Tercümesi

KKT'deki sıfat-fiil ekleriyle türetilen kelimeler, sıfat-ı müşebbehe olan kelimelerin karşılığı olarak pek çok yerde kullanıldığı görülür. Kullanılan sıfat-fiil ekleri {-mİş}, {-gAn}, {-(X)gİl}, {-Ar}, {DAçl} ve {-gUçl}, bir yerde isim-fiil eki {-mAk} ekidir.

a. {-mİş} geçmiş zaman sıfat-fiil eki

Tercümede *sıfat-ı müşebbehe* karşılığı olarak sıfat-fiillerde sınırlı sayıda kullanılan {-mİş} eki, *bekü-* geçişsiz fiil, *bekütül-* ve *sürül-* edilgen fiil tabanlarına getirilerek kullanılmıştır. TT'de ise karşılığı olarak {-mİş}, {+Il} ve {-I} isim yapım ekleriyle türetilen birer sıfat olmuştur:

racîm رَجِيمٌ²¹⁸ → *sürülmüş* KKT → *kovulmuş* TT

hakîm حَكِيمٌ²¹⁹ → *bekütülmüş* KKT → *hikmet dolu* TT

hakîm حَكِيمٌ²²⁰ → *bekümüştü* KKT → *hikmetli* TT gibi.

b. {-gAn} geçmiş zaman sıfat-fiil eki

²⁰⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/267, 276, 277; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/38, 79, 81.

²⁰⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/214; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/1.

²⁰⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/272; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/58.

²¹⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/40; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-el-Fetih 48/13.

²¹¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/215; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/5.

²¹² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/260; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/5.

²¹³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/276; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/77.

²¹⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/270; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/52.

²¹⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/259; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/2.

²¹⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/267, 277; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/38, 81.

²¹⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/260, 267; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/5, 38.

²¹⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/343; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, et-Tekvîr 81/25.

²¹⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/259; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/2.

²²⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/437; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, ed-Duhân 44/4.

Sıfat-ı müşebbehe olan *alîm*, *habîr*, *elîm*, *rahîm* ve *kadîr* kelimelerinin karşılıkları, fiil tabanına getirilen geçmiş zaman sıfat-fiil eki {-gAn} ile türetilen ve bir kelimeden oluşan *bilgen*, *uğğan*, *agritğan*, *yarlıkağan* ve *uğan* sıfat-fiilleridir. *habîr* ve *latîf* sıfat-ı müşebbeleri, cümle bağlamında bir başka *sıfat-ı müşebbehe* olan *basîr* kelimesinin karşılığı *körgen* veya *körügli* kelimesi ile karşılandığında tamamlayıcı unsur olarak *ağaru* ve *yinçge* gibi zarflarla kullanıldığı görülür.²²¹ Aynı şekilde *DKM*'de *habîr* kelimesi “(her şeyden)” kelime grubu eklenerek, *latîf* kelimesi de farklı bir dizimle çekimli fiil kullanılarak “en gizli şeyleri bilir” şeklinde aktarılmıştır. Meâlde {-gAn} ekli sıfat-fiillerin karşılığı, {-An} ekli sıfat-fiil, geniş zaman çekimli fiil, fiilden türetilmiş bir sıfat ve Arapça veya Farsça isim gibi çok farklı yapılarla verilmiştir:

alîm علم²²² → *bilgen* KKT → *hakkıyla bilen* TT

habîr خبير²²³ → *uğğan* KKT → *haberdar* TT

habîr خبير²²⁴ → (*ağaru*) *bilgen* KKT → (*her şeyden*) *hakkıyla haberdar* TT

elîm اليم²²⁵ → *agritğan* KKT → *elem dolu* TT

rahîm رحيم²²⁶ → *yarlıkağan* KKT → *çok merhamet eden* TT

rahmân رحمان²²⁷ → *yarlıkağan* KKT → *Rahmân* TT

kadîr قدير²²⁸ → *uğan* KKT → *hakkıyla gücü yeten* TT

latîf لطيف²²⁹ → (*ağaru*) *körgen* KKT → *en gizli şeyleri bilir* TT gibi.

c. -(l)gll} geniş zaman sıfat-fiil eki

KKT'de {-(X)gll} ekiyle yapılan sıfat-fiillerle tercüme edilen *sıfat-ı müşebbehe* kalıplarının birçok yerde kullanıldığı görülmektedir. Ancak *rahmân* ve *hasîm* gibi karşılıkları *rûzj berigli tağrı* ve *hüşümet kılığlı* gibi kelime grubuyla verilenler de bulunmaktadır. Meâlde ise *Rahmân* kelimesinin aynen alındığı görülürken, *hasîm* kelimesinin karşılığında *düşman kesilmek* eş dizimlisinden faydalandığı gibi bazı kelimelerin karşılıklarında farklı eş dizimlilerden faydalanılır. Özetle yukarıdaki {-gAn} ekli sıfat-fiillerde olduğu gibi bu ekten türetilen sıfat-fiillerin karşılığı, {-An} ekli sıfat-fiil, geniş zaman çekimli fiil, fiilden türetilmiş bir sıfat ve Arapça veya Farsça isim gibi çok farklı yapılarla verilmiştir:

alîm علم²³⁰ → *biligli* KKT → *hakkıyla bilen* TT

rahîm رحيم²³¹ → *yarlıkağlı içi* KKT → *çok merhametli (Allah)* TT

rahîm رحيم²³² → *yarlıkağlı* KKT → *çok merhametli olan* TT

²²¹ *ağaru* için bk. Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/217; *yinçge* için bk. Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/186.

²²² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/267; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/38.

²²³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/39; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/11.

²²⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/217; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/14.

²²⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/44; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/25.

²²⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/40; 3/226; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/14, el-Ahzâb 33/73.

²²⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/221; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/29.

²²⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/42; 4/214; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/21, el-Mülk 67/1.

²²⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/217; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/14.

²³⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/44; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/26.

²³¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/260; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/5.

²³² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/272; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/58.

rahmân رحمان²³³ → *rūzj berigli taḡrı* KKT → Rahman TT

nezîr نذير²³⁴ → *ḵorḵutuḡlı* KKT → uyarıcı TT

nezîr نذير²³⁵ → *korkıḡlı? / korkıtıḡlı* KKT → uyarıcı TT

elîm اليم²³⁶ → *aḡrıḡlı* KKT → *elem dolu* TT

basîr بصير²³⁷ → *körüḡlı* KKT → *hakıyla görmektedir* TT

basîr بصير²³⁸ → *körüḡlı* KKT → *hakıyla gören* TT

hasîm خصيم²³⁹ → *ḡuşümet ḵılıḡlı* KKT → *düşman kesilmiş(tir)* TT gibi.

d. {-Ar} geniş zaman, {-DAçı} ve {-gUçı} gelecek zaman sıfat-fiil ekleri ve {-mAk} isim-fiil eki

{-Ar} sıfat-fiil eki, Taş'ın geniş yuvarlak /ö/ sesiyle *köy-* okuduḡu²⁴⁰ ve “yanar” anlamındaki *küyer* sıfat-fiilinde görülür. Sıfat-ı müşebbehe, *KKT*'de *küyer ot* sıfat tamlaması grubuyla karşılanırken TT'de de başka bir sıfat tamlaması ile karşılanmıştır:

sa 'ır سعير²⁴¹ → *küyer ot* KKT → *alevli ateş* TT gibi.

{-DAçı} ve {-gUçı} sıfat-fiil ekleri ve {-mAk} isim-fiil ekiyle tercüme edilen *sıfat-ı müşebbehe*, sınırlanan metinde nezîr kelimesiyle sınırlı kalır. Arapça نذر kelimesinin kök anlamı, ḵorḵ- ve ḵorḵut- tabanlarıyla karşılanmıştır. koru- / korı- fiilinden öze dönüşlülük bildiren {-k-} ekiyle²⁴² türetilen *koru-k-* > *kork-* fiili, {-mAk} ekiyle *ḵorḵmaḵ* ve *ḵorḵmaḵım* gibi nezîr'in karşılığı olarak kullanılmıştır. Oldurganlık fiili olan *korkut-* tabanı ise {-DAçı} ve {-gUçı}²⁴³ ekleriyle birleşerek nezîr'in başka bir karşılığını oluşturmuştur. TT'de ise fiilden isim yapım eki {-lcl} ile türetilen kelimeler karşılık olarak kullanılmıştır:

nezîr نذير²⁴⁴ → *ḵorḵıttaçı / korkuttaçı* KKT → uyarıcı TT

nezîr نذير²⁴⁵ → *korkutḡuçı* KKT → uyarıcı TT

nezîr نذير²⁴⁶ → *ḵorḵmaḵ(ım)* KKT → uyarı(m) TT

nezîr نذير²⁴⁷ → *ḵorḵmaḵ* KKT → uyarıcı TT gibi.

²³³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/270; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/52.

²³⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/38; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/8.

²³⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/216; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/8; el-Mülk 67/9.

²³⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/263; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/18.

²³⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/43; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/24.

²³⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/219; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/19.

²³⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/276; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/77.

²⁴⁰ Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 21.

²⁴¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/40, 4/215; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/13, el-Mülk 67/5.

²⁴² Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 186.

²⁴³ Balcı, “-ĠUçı” ekinin, Orhun Yazıtları'nda ve Kuansı İm Pusar'da ikişer defa, Uyurca Altun Yaruk'ta “yarlıkaguçı”da, Altun Yaruk 3. Kitap'ta 6 kelimedede 32 defa, Atabetü'l-hakayık'ta 4 defa ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te 18 farklı örnekte görülmesinin tarihi metinlerin kelime sıklığı göz önünde tutulduğunda çok işlek bir ek olmadığının anlaşılacağını belirtir; bk. Balcı, “Türkiye Türkçesinin Yazı Dili Olarak Kuruluşunda -lcl Ekinin Durumu”, 376-377.

²⁴⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/235, 237, 240, 4/220; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Sebe' 34/28, 34, 44; el-Mülk 67/26.

²⁴⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/217; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahzâb 33/45.

²⁴⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/218; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/17.

²⁴⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/280; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Müddessir 74/36.

2.4.2. Sıfat-ı Müşebbehelerin Fiilden İsim Yapan Ekle Türetilen Kelimelerle Tercümesi

KKT'de *sıfat-ı müşebbehe* karşılığı, bazen fiilden isim yapan {-g}, {-GI}, {-ş}, {-I}, {-k} ve {-n} ekleriyle türetilen isimler olabilir.

a. {-g} yapım eki. Taş, eylem sonucunu bildiren isimler türeten bu eke *KB*'den sunduğu *acığ*, *busuğ*, *katığ*, *koyuğ*, *yağağ* gibi {-g} ile türetilen 92 tanıktaki²⁴⁸ bu ekin düşürülerek *TT*'de “acı, pusu, katı, koyu, yaya” gibi kullanıldığı bilinmektedir. Banguoğlu, /-ig/ ekinin çok eski ve yaygın bir sıfat-fiil eki olduğunu, damak sesi /g/ yi düşürerek *TT*'ye {-i} eki ve bu ekten türeyen kılışın ürünü (nom de produit) olan *yapı*, *çatı*, *pusu*, *çeki*, *yakı*, *koku*, *örtü* gibi isimler bıraktığını ifade eder.²⁴⁹ {-g} eki, *KB*'deki “Kayu aydı ötrüm içürgü kerek, özi katmış emdi boşutğu kerek” (*KB*, 1059) beytinde “kabız olmak, insan içinin katılması” anlamına gelen *kat-* fiiline *kat-ı-ğ* > *katığ* getirilerek, tercümede şedîd شديد ve eşiddâ اشداء sıfat-ı müşebbehesi olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu ekin “yanmak, tutuşmak” anlamında geçen *tammağ*²⁵⁰ fiilinde de türetim eki olarak *tam-u-ğ* > *tamuğ* gibi kullanıldığı görülür. Aynı zamanda *tamuğ* kelimesindeki damak ünsüzünün *tamu* gibi *KKT*'de de düştüğü görülür. Meâlde {-g} yapım ekiyle türetilen kelimeler yerine kullanılan karşılıklar {+IX} ekli sıfatlardır:

sa 'ır سعير²⁵¹ → *tamu* *KKT* → *alevli ateş* *TT*

şedîd شديد²⁵² → *katığ* *KKT* → *güçlü* *TT*

eşiddâ اشداء²⁵³ → *katığ* *KKT* → *çetin* *TT*

cahîm جحيم²⁵⁴ → *tamuğ* *KKT* → *cehennem* *TT* gibi.

b. {-GI} yapım eki. Taş, geçişli eylemlerin nesnesine, geçişsiz eylemlerin de öznesine işaret eden isimler ve sıfatlar türeten bu eke, *KB*'den *kat.kı*, *köt.ki*, *ter.ki* ve *yom.ğı* örneklerini verir.²⁵⁵ {-GI} ekiyle, geçişsiz *kéc-* fiilinin öznesi olan “zaman” kavramına işaret eden *kéçki* sıfatı elde edilmiş, tercümede *sıfat-ı müşebbehe* kadîm karşılığı olarak üç yerde tespit edilmiştir. *TT*'de iki yerde aynı kelime (eski), birinde sıfat türünde farklı kelime tercih edilmiştir:

kadîm قديم²⁵⁶ → *eski* (*yitüklüg*) *KKT* → *eski* (*şaşkınlık*) *TT*

kadîm قديم²⁵⁷ → *kéçki* (*yalğançı*) *KKT* → *eski* (*bir uydurma*) *TT*

kadîm قديم²⁵⁸ → *kéçki* (*egülmüş butak*) *KKT* → *kuru* (*hurma*) *TT* gibi.

c. {-k} yapım eki. Eylem sonucunu bildiren adlar ve nitelikler türeten bu ek, oldukça işlek bir ektir.²⁵⁹ {-k} eki tanu- “tanımak” ve yawu- “yaklaşmak” eylemi sonucunda oluşturulan *tanuğ* ve *yawuğ* niteliğini türetmiştir. Metinde *tanuğ* *Tağrı* ve *yawuğ* *él açmağ* olarak sıfat tamlamalarında geçmektedir:

²⁴⁸ Taş, *Kutadgu Bilig*'de Söz Yapımı, 117-128.

²⁴⁹ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 244.

²⁵⁰ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 241.

²⁵¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi* 4/216, 217; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/10, 11.

²⁵² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/41; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/16.

²⁵³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/29.

²⁵⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/346; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-İnfîtâr 82/14.

²⁵⁵ Taş, *Kutadgu Bilig*'de Söz Yapımı, 131.

²⁵⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/148; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yûsuf 12/95.

²⁵⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/15; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Ahkâf 46/11.

²⁵⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/268; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/39.

²⁵⁹ Taş, *Kutadgu Bilig*'de Söz Yapımı, 143-153.

şehîd شهيد²⁶⁰ → *tanuḳ* KKT → *şahit* TT

karîb قريب²⁶¹ → *yawuḳ* KKT → *yakın* TT gibi.

Bağar ve *bağır* kelimelerinin anlamları “bağır, göğüs, sevgili, akraba” olup, *bağarsuḳ* ve *bağırsaḳ* türevleri ise “bağır sak ve merhametli” anlamlarında eş anlamlı kelimelerdir.²⁶² Taş, tapuḳsaḳ kelimesinin *tapuḳsa- “hizmet etmek istemek” fiilinden {-k} ekiyle türediği bilgisini verir.²⁶³ İsimden fiil yapan +sa- ekine ise, kökse- “göge yükselmek istemek”, suwsa- “su içmek istemek” ve yügse- “yükseklere çıkmak istemek” fiillerini tanık olarak verir.²⁶⁴ Bu kelimeler gibi bağır isminin *bağırsa- “bağırına almak istemek” şeklinde önce fiil hâline geldiğini, sonra {-k} ekiyle bağırsaḳ hâlini aldığını söyleyebiliriz:

ruhamâ رحماء²⁶⁵ → *bağırsaḳ* KKT → *merhametli* TT

rahmân رحمان²⁶⁶ → *bağırsaḳ idî* KKT → *Rahmân* TT

rahmân رحمان²⁶⁷ → *bağırsaḳ idî* KKT → *Rahmân* TT gibi.

**ter*- “koşmak, kaçmak” fiilinden {-k} ekiyle türetilen *terk* “tez, acele” kelimesi eylem sonucunu bildiren bir niteliktir. Ayrıca **tawra*- “davranmak, acele etmek” fiilinden türetilen *tavraḳ* kelimesi de *terk* kelimesiyle yakın anlamlıdır. *ter-k tavra-ḳ* > *terk tavraḳ* ikilemesi karîb’in karşılığı olmuştur:

ḳarîb قريب²⁶⁸ → *terk tavraḳ* KKT → *yakın* TT gibi.

d. {-l} yapım eki. Geçişsiz eylemlerden *amul* “sakin”, *inal* “inanılır”, *osal* “gafil” ve *tükel* “bütün” gibi sıfatlar türeten bir ektir.²⁶⁹ Meâllerde *sıfat-ı müşebbehe* olan kerîm kelimesi “büyük, ulu ve muhteşem” gibi miktar ifade eden sıfatlarla ve “güzel, şerefli, değerli, iyi” gibi nitelik ifade eden sıfatlarla tercüme edilmiştir. *KB*’de 114. ve 189. beyitlerde geçen *tüke*- “bitmek, tükenmek” tabanından türetilen *tüke-l* > *tükel* kelimesi tanıklarda bir örneğine rastlanmıştır:

kerîm كريم²⁷⁰ → *tükel* KKT → *güzel* TT gibi.

e. {-n} yapım eki. Taş’ın eylem sonucunu bildiren isimler türeten bu eke sunduğu 29 kelimedenden biri de *bütün* kelimesidir. *büt-* kelimesinin anlamlarından birinin “bir şeye inanmak, ikrar etmek”²⁷¹ olduğunu belirler:

emîn أمين²⁷² → *bütün* KKT → *güvenilir* TT gibi.

f. {-ş} yapım eki. Bu ek, *KT*’de *ağış*, *biliş*, *keliş*, *toḳış*, *uḳuş*, *üküş* gibi örneklerde görüldüğü üzere soyut eylem adları ile geçişli eylemlerin nesnesine işaret eden isimler türeten ektir.²⁷³ Tercümede kesir kelimesinin karşılığı olarak geçen **ük-ü-ş* > *üküş* kelimesine *Eski Uygur Türkçesi*

²⁶⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/28.

²⁶¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/42; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/18.

²⁶² Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 31.

²⁶³ Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 149.

²⁶⁴ Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 111.

²⁶⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/29.

²⁶⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/262, 264; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/15, 23.

²⁶⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/219, 219; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/19, 20.

²⁶⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/45; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/27.

²⁶⁹ Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 153.

²⁷⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/261; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/11.

²⁷¹ Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 163-166.

²⁷² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/342; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, et-Tekvîr 81/21.

²⁷³ Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 169.

Sözlüğü'nde "çok" anlamı verilir. *Ükmek* olduğu düşünülen fiilin çekimli hâline rastlanmadığı anlaşılır. *Ügmek* "yığınak", *ügün / ügin* "yığın" gibi isim, *ükilmek* "büyümek" ve *üklitmek* "artırmak" gibi fiil türevleri bulunmaktadır:²⁷⁴

kesîr كثير²⁷⁵ → *üküş* KKT → *pek çok* TT

kesîre كثيرة²⁷⁶ → *üküş* KKT → *birçok* TT gibi.

2.4.3. Sıfat-ı Müşebbehelerin İsimden İsim Yapan Ekle Türetilen Kelimelerle Tercümesi

KKT'de *sıfat-ı müşebbehe* kalıbının karşılığı, bazen isim tabanlarına getirilen {+çl}, {+IXg} ve {+ş} ekleriyle türetilen isimler olur.

a. {+çl} yapım eki. Türkçede meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türeten {+çl} eki ile türetilen *yârîçî* kelimesi, nasîr kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Yârî kelimesi Farsça olup "dostluk" ve "meded-reslik" anlamlarındadır.²⁷⁷ *yârîçî* kelimesinin karşılığı *meded-res* "yardıma yetişen, yardımcı, muîn" anlamları²⁷⁸ tercümede nasîr'in eş anlamlısı olarak kullanılmış, meâlde de Farsça yârî ile kökdeş olduğu varsayılan *yardımcı* kelimesi kullanılmıştır:

nasîr نصير²⁷⁹ → *yârîçî* KKT → *yardımcı* TT gibi.

b. {+IXg} yapım eki. Genellikle {+IXg} eki "sahip olan" anlamında sıfatlar türetir.²⁸⁰ Aynı zamanda ön ekli veya son ekli birçok Arapça ve Farsça kelime, Türkiye Türkçesinde {+IXg} > {-IX} eki ile Türkçeleştirilmiştir: zî-kıymet > kıymetli; vefâkâr > vefalı; asabî > sinirli gibi.²⁸¹ *Sıfat-ı müşebbehe* kalıplarının eş anlamlısını türetmede de kullanılmıştır. Hakîm kelimesinin eş anlamlısı *bütün işlig* tamlaması KB'de "*Könilik öze işlese iş bütün / yakurmasa özke yarağsız otun*" (KB, 2151) şeklinde bulunur. *Bütün iş* eş dizimli kelimelerdendir. *Bütün* kelimesine "doğru, dürüst, sahih, bütün" anlamları verilmiştir.²⁸² *büt-* "inanmak ve ikrar etmek" anlamlarında olup *bütünsüz* "güvensiz" anlamındadır. *ed-Dürretü'l-Mudiyye* adlı sözlükte الصحيح *bütün* "sahih" kelimesinin karşılığıdır.²⁸³ Güncel Türkçe Sözlük'te *dini bütün* din bilimi terimi olup, "Dinine çok bağlı, inancı sağlam olan, dinin buyruklarını eksiksiz yerine getiren" anlamında sıfat görevindedir.²⁸⁴

hakîm حكيم²⁸⁵ → *bütün işlig* KKT → *hüküm ve hikmet sahibi* TT gibi.

Danîn kelimesinin eş anlamlısı "şüphe" anlamıyla bağlantılı olan *séz-i-k+lig* > *séziklig* kelimesidir. Mütercim tarafından âyet "O, gayp hakkında şüphede değildir." şeklinde anlaşılması olmalıdır. Meâllerde "gizlemek, esirgemek, saklamak, ketmetmek" gibi fiiller ve "bahil, cimri, hasis" gibi isimler kullanılmıştır. Kâmûsü'l-Muhî'te danîn kelimesine "bahil"²⁸⁶ tanımı yapılmıştır:

danîn صَنِين²⁸⁷ → *séziklig* KKT → *cimri* TT gibi.

²⁷⁴ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 271; krş. *üküş* Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 172.

²⁷⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/273; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/62.

²⁷⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi* 4/ 42, 42; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/19, 20.

²⁷⁷ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-i Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015), 1526.

²⁷⁸ Sâmî, "meded-res", 1313.

²⁷⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/43; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/22.

²⁸⁰ Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 48; Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, 44, 47.

²⁸¹ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 193.

²⁸² Taş, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, 164.

²⁸³ Bilgehan Atsız-Seyfullah Türkmen, *ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lugati't-Türkiyye* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 162.

²⁸⁴ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011), "dini bütün", 671.

²⁸⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37, 38, 42; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/4, 7, 19.

²⁸⁶ Firûzâbâdi. *el-Kâmûsü'l-muhî't* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1432/2011), "danîn", 1305.

²⁸⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/342; Altuntaş-Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, et-Tekvîr 81/24.

ul “temel” anlamındaki kelimeye +luğ ekinin gelmesi ve orta ünlünün düşürülmesiyle *uluğ* kelimesi elde edilmiş ve *sıfat-ı müşebbehe* karşılığı olarak kullanılmıştır. TT’de ise son sesin düşmesiyle *ulu* “büyük” şekline girmiştir:

azîm عظیم²⁸⁸ → *uluğ* KKT → *büyük* TT

kebîr كبير²⁸⁹ → *uluğ* KKT → *büyük* TT gibi.

c. {+ş} yapım eki. Taş, *küşüş* kelimesinin **kūs* kelimesinden küçültme görevinde kelimeler türeten {+ş} ile türetildiğini belirtir. Ayrıca art ve eş zamanlı olarak “istemek, arzu etmek” anlamlarındaki *kūs+e-*, *küy+se-* ve *kūs-* türevlerini sıralar.²⁹⁰ *kūs+ü-ş* / *küş+ü-ş* > *küşüş* / *küşüş* kelimesi dört yerde tespit edilmiştir. Bu kelimenin karşılığı olarak *DKM*’de aynı isim tamlaması kullanılmıştır:

‘azîz عزیز²⁹¹ → *küşüş* KKT → *mutlak güç sahibi* TT

‘azîz عزیز²⁹² → *küşüş* KKT → *mutlak güç sahibi* TT

‘azîz عزیز²⁹³ → *küşüş içi* KKT → *mutlak güç sahibi* TT

‘azîz عزیز²⁹⁴ → *küşüş içi* KKT → *mutlak güç sahibi* TT gibi.

2.4.4. Sıfat-ı Müşebbehelerin İsim Soylu Kelimelerle Tercümesi

velî, rahmân şehîk, kalîl gibi *sıfat-ı müşebbehe* kalıplarının karşılığı için kökenleri farklı isim soylu *dost*, *icî*, *ün*, *az* kelimeleri tercih edilmiştir. Arapçanın söz dizimine bağlı olarak kelime türü isim, sıfat veya zarf olmuştur.

Arapça velî kelimesinin Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*’ünde ve *MBTS*’de “dost” tanımına rastlanmaz. *MBTS*’de velî kelimesinin dördüncü tanımında “*İmanlı kullarının dostu olan, onlara yardım eden, iyi işlerinde başarı nasip eden, sıkıntılarını gideren*” anlamında *esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır.*” şeklinde Allah Taala için kullanılmıştır.²⁹⁵ el-Fetih sûresinde Hüdeybiye Anlaşmasını yapan kafirlerin *dost* bulamayacakları ifade edilir. Türkçede isim ve sıfat olarak kullanılan Farsça *dost* kelimesi velî kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır:

velî ولي²⁹⁶ → *dost* KKT → *dost* TT gibi.

“Sahip” anlamında kullanılan *icî* kelimesi *sıfat-ı müşebbehe* rahmân karşılığı olarak kullanılmıştır:

rahmân رحمن²⁹⁷ → *icî* KKT → *Rahmân* TT

rahmân رحمن²⁹⁸ → *rahmân icî* KKT → *Rahmân* TT gibi.

şuhâk ve teşhâk kelimeleri gibi Arapça شهيق kökünden gelen “nefes almak, iç çekmek, hırlamak, anırmak” olarak tanımlanan şehîk²⁹⁹ kelimesi, isim olan *ün* kelimesiyle karşılanmıştır:

²⁸⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/37, 39, 45; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/5, 10, 29.

²⁸⁹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/216, 217; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/9, 12.

²⁹⁰ Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*, 82.

²⁹¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/38, 42; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/ 7, 19.

²⁹² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/214; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/2.

²⁹³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/260; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/5.

²⁹⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/267; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/38.

²⁹⁵ Ayverdi, “velî”, 3/3313.

²⁹⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/43; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/ 22.

²⁹⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/215; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/3.

²⁹⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/261; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/11.

²⁹⁹ Mutçalı, “şehîk”, 501. Ayrıca bk. el-Yesûi, *el-Müncid*, 406.

şehik شهيق³⁰⁰ → ün KKT → korkunç uğultu TT gibi.

Arapça zarf yapan tenvin -An ile zarf hâline getirilen kalil kelimesi, tercümede de *uḵmazlar meger az* “Az anlarlar” gibi az zarfıyla aktarılmıştır. Mülk sûresinin قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ “aygıl ol ol içi törütü silerni kıldı siler kulağını közlerini yme köḡüllerni. az turur ol kim şükr öter siler”³⁰¹ tercümesinde kalil kelimesi, *şükr öt-* fiilinin zarfıdır. Bu kelime *şükr* kelimesinin azlığını ifade için *az turur* şeklinde sıfat görevinde kullanılmış ve ek almadan *sıfat-ı müşebbehe* kalıbını karşılamıştır. Kalil ve kesir kelimeleri, Eski Türkçede sıfat-ı müşebbehe olarak kullanıldığı gibi karşıt anlamlıları *az* ve *üküş* kelimeleri KB’de 72. beyitte *Üküş sözleme söz birer sözle az* “Sözü çok söyleme, sırasında ve az söyle”³⁰² tanığındaki gibi *sıfat-ı müşebbehe* olarak kullanılmıştır. Bu kelime, DKM’de ise zarf türüyle karşılanmıştır:

kalil قليل³⁰³ → az (uḵarlar) KKT → pek az TT

kalil قليل³⁰⁴ → az turur KKT → ne kadar da az TT gibi.

2.4.5. Sıfat-ı Müşebbeler Kelime Gruplarıyla Tercüme Edilmesi

Bazen sıfat-ı müşebbeler Türkçe söz dizimine bağlı olarak farklı kelime gruplarıyla tercüme edilebilir. Kalıcı veya geçici isim / sıfat olan kelimeler tercih edilmeyebilir. Fiilimsi veya çekimli fiillerle tercüme edilebilirler: azîz عزيز *güç birle* < *güç bir+le*; ramîm رميم *püdeh bol(sa)* < *püdeh + bol-(sa)*; hasîr حسير arış tégmek < ar-ı-ş tég-mek; sarîh صريح *feryâd tégmek* < *feryâd tég-mek*; nekîr نكير (meniḡ) *kuvvetim* < (men+iḡ) *kuvvet+i+m* tanıklarında olduğu gibi.

azîz kelimesinin kökü olan *izzet* masdarının sırasıyla “ikram, yücelik, şeref ve kuvvet” olmak üzere dört tanımı bulunmaktadır.³⁰⁵ Tercümede dördüncü anlam, zarf yapan “birle” kelimesiyle birleşerek *güç birle* “kuvvet ile” şeklinde sıfat-ı müşebbeheyi karşılamıştır:

azîz عزيز³⁰⁶ → *güç birle* KKT → şanlı TT gibi.

er-rimme kelimesi العظام البالية “aşınmış kemikler” anlamını taşımaktadır.³⁰⁷ Türkçe “uzun iplik” ve “lahme لحمه” anlamını taşıyan *arğaç* kelimesinin karşılığında *pûd* kelimesi geçer. *arğaçlamak* fiili ise *stamini inferere tramam* “ipliği atkıya getirmek” anlamındadır.³⁰⁸ Güncel sözlükte *pûde*: “Elden gitmiş, telef, tebah” anlamı verilirken,³⁰⁹ yukarıda sözlüklerde geçen “gerilerek, gevşeyerek ve aşınarak telef olma” tanımlarına herhangi bir gönderme yapılmamıştır. Tanıkta geçen *sıfat-ı müşebbehe* ramîm, Farsça *püdeh* sıfatı ve Türkçe *bol-* yardımcı fiilinden oluşan birleşik fiil yapısıyla anlamlandırılmıştır. Ramîm, Arapça hâl cümlesi içinde kullanıldığı için, *püdeh bolsa* şeklinde zarf tümleci görevinde cümle ile aktarılmıştır:

ramîm رميم³¹⁰ → *püdeh bol(sa)* KKT → *çürümüşler(ken)* TT gibi.

³⁰⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/216; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/7.

³⁰¹ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/220.

³⁰² Appspot Google Play Uygulaması (APPSPOT), “Kutadgu Bilig” (Erişim 20 Aralık 2023).

³⁰³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi* 4/40; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/15.

³⁰⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/220; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/23.

³⁰⁵ Ayverdi, “azîz”, 2/1486.

³⁰⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/37; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Fetih 48/3.

³⁰⁷ Firûzâbâdi, “er-rimme”, 1201.

³⁰⁸ Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae* (İstanbul: Simurg Yayınları, 2000), “arğaç”, 144.

³⁰⁹ Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs (İstanbul: TDK Yayınları, 2009), “pûde”, 609.

³¹⁰ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/276; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/78.

hasîr kelimesi كل و انقطع من طول مدى “bıkmak, usanmak, emelden vazgeçmek” anlamlarını taşır.³¹¹ Clauson, *ar-³¹² fiilinden *argurmak* “yormak”, *arış*, *arık* ve *arğaç*³¹³ kelimelerinin aynı şekilde “dokuma kumaşın çözgüsü” anlamlarında olduğunu belirtir. *Eski Uygurca Sözlük*’te *arış* kelimesine “temiz, pak, arı” anlamları verilirken *armağ* isim-fiiline “aldatmak, yorulmak ve hulul etmek” anlamı verilir. *arımak* fiilinin “temizlemek” anlamı yanında “gücünü kaybetmek” anlamı kaydedilir.³¹⁴ O hâlde *arı-* ve *ar-* fiilinin “eksilme, güçten düşme” anlamları ortaktır. Günümüz Türkçesine yâdigar kalan *yorgun argın* ikilemesinde görülen *ar-* fiilinin isim-fiili *armağ* olarak kaydedilirken, *arı-* “temizlemek, gücünü yitirmek, ölçmek” fiilinin isim-fiili *arış* olarak kaydedilmiştir. *KKT*’de *arış tégmek* birleşik fiilinin “gücünü yitirmek” tanımından hareket ederek TT’de “yorgunluk değmek” şeklinde açıklanıp, *armak* fiilinin tanığı olarak kaydedilmesi mümkündür:

hasîr حسير³¹⁵ → *arış tégmek* KKT → *âciz ve bitkin* TT gibi.

Arapça صرخ kök harflerinden elde edilen *surâh* ve *sarîh* kelimeleri “çıgılık, feryat, imdat sesi” olarak tanımlanmıştır.³¹⁶ Yarı yardımcı fiil *tég-* ile oluşan birleşik fiil “İmdat sesi ulaşmak” anlamı kazanmıştır. TT’de bu birleşik fiil oldurganlık eki ile “imdat sesini duyuran” isim-fiil grubu hâline getirilmiştir:

sarîh صريخ³¹⁷ → *feryâd tégmek*³¹⁸ KKT → *imdat çağırısı yapan* TT gibi.

nekîr kelimesi için “inkar, ret kabul etmeme, iğrenç, menfur, nefret uyandırıcı, kabul edilemez, Nekir [melek]” tanımları yapılmıştır.³¹⁹ *el-Müncid*’de ise نكر fiiline *sa‘b* ve *şiddet* kelimeleri kullanılarak “zor oldu, şiddetli oldu” anlamları verilir,³²⁰ sonra nekîr kelimesinin *inkar* kelimesinden müştak bir isim olduğu belirtilir ve “zor ve şiddetli” sıfatlarının nekîr kelimesinde barındığı belirlenir.³²¹ Tercümede “kuvvet” kelimesiyle karşılanan nekîr kelimesinin masdar olarak kullanıldığı ve “meniğ kuvvetim” şeklinde isim tamlamasıyla tercüme edildiği görülür:

nekîr نكير³²² → *meniğ kuvvetim* KKT → *inkar etmenin sonucu* TT gibi.

2.5. İsm-i Tafdiller

KKT’de *tafdîl* olan kelime cinsi karşılığı, önce ism-i fâillik göstergesi olan yapım eki getirilir, sonra sıfat işlevli kelimeye *tafdîl* ifadesi için üstünlük veya karşılaştırma eki {+rAk} eklenir.

2.5.1. İsm-i Tafdîlin İsimden İsim Türeten {+rAk} Ekli Kelimelerle Tercümesi

Tanıklarda önce fâiliyet ifadesi olan yapım eki (iş-lig gibi) veya sıfat-fiil eki (*kıl-ğan* gibi) kullanılarak sıfat işlevli kelime elde edilir, sonra *edgü işligrek* ve *ziyân kılğanrağ* gibi üstünlük

³¹¹ Firüzâbâdî, “îasîr”, 399.

³¹² Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (Oxford: At The Clarendon Press, 1972), “*ar-“, 218.

³¹³ Clauson, “arğaç”, 239.

³¹⁴ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 19-20.

³¹⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/215; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/4.

³¹⁶ Mutçalı, “şarağa”, 519. Ayrıca bk. el-Yesûî, “şarağa”, 421.

³¹⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 3/268; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Yâsin 36/43.

³¹⁸ Türkçe İlk Kur’an Tercümesinde *sarîh* kelimesinin tercümesi *feryâd teggen* (Ata, *Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*, 91) şeklindedir.

³¹⁹ Mutçalı, “nekîr”, 938.

نكر: ١ - نَكَرُ نَكَارَةً الْأَمْرُ: ضَعِبَ
³²⁰ واشتدَّ • نَكَرَ - نَكَرًا وَنَكَرًا وَنَكَرًا (el-Yesûî, “nekr”, 836).

النَّكِيرُ: اسْمٌ مِنَ الْإِنكَارِ الَّذِي مَعْنَاهُ
³²¹ التَّعْيِيرُ | الْأَمْرُ نَكَيرٌ: شَدِيدٌ صَعْبٌ | (el-Yesûî, “nekîr”, 836).

³²² Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur’an Tercümesi*, 4/218; Altuntaş-Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/18.

veya karşılaştırma eki {+rAk} getirilir. Zaman zaman ism-i tafdil'in görevi olan karşılaştırma yönü söz dizimi bağlamında edgü *işligrek* ve inğarağ *tiriglik* gibi kelime grubu içinde *tafdil* kalıbı olmayan diğer kelimeye geçebilir. *DKM*'de ise tafdil karşılığı isim ve sıfat tamlamaları, zamir gibi farklı yapılarla verilir:

ahsen احسن (عملا ile)³²³ → *edgü işligrek* KKT → *daha güzel (amel yapacağı...)* TT

ekser اكثر³²⁴ → *üküşrekler* KKT → *çoğu* TT

ahkem احكم³²⁵ → *kesgen bıçgenlerde kesgen bıçganrak?* KKT → *en iyi hükmeden* TT

erzel ارزل (العمر ile)³²⁶ → *inğarağ tiriglik* KKT → *ömrünün en düşkün çağı* TT

ahserin اخسرین³²⁷ → *ziyān kılganraklar* KKT → *en çok ziyana uğrayanlar* TT gibi.

2.5.2. İsm-i Tafdil'in {+rAk} Eki Almayan Sıfatla Tercüme Edilmesi

KKT'de {+rAk} ekinin kullanılmadığı *tafdil* kalıbına bir yerde rastlanmıştır:

ahserin اخسرین³²⁸ → *hırlar* KKT → *en çok zarar edenler* TT gibi.

Sonuç

Karahanlı Türkçesi Satır arası Kuran Tercümesindeki (TIEM 73) ve Türkiye Türkçesi Kur'an-ı Kerim Meâli'ndeki Yâsîn, el-Fetih, el-Mülk ve konu bağlamında belirlenen diğer sûrelerde *ism-i fâil*, *ism-i mef'ûl*, *mübâlağa ism-i fâil*, *sıfat-ı müşebbehe* ve *ism-i tafdil* kalıpları bulunmuştur, karşılıkları olarak 177 tanık tespit edilmiştir.

1. *Fâil* için 94 tanıkta 53 sıfat-fiil eki, 14 isimden isim ve 4 fiilden isim yapım eki, *mef'ûl* için 26 tanıkta 18 sıfat-fiil eki, 6 isimden isim yapım eki, *mübâlağa ism-i fâil* için 9 tanıkta 7 sıfat-fiil eki, 1 isimden isim ve 1 fiilden isim yapım eki, *sıfat-ı müşebbehe* için 49 tanıkta; 24 sıfat-fiil eki, 11 fiilden isim yapım eki, 5 isimden fiil yapım eki, *ism-i tafdil* için 6 tanıkta; 5 isimden isim yapım eki kullanılmıştır.

Karşılıklarda kullanılan 102 (%58) sıfat-fiil eki, 31 (%17,5) isimden isim yapım eki, 16 (%9) fiilden isim yapım eki dikkate alındığında hedef dile aktarmada sıfat-fiil ekinin önemli yeri olduğu ortaya çıkmaktadır. Tercümede daha çok sıfat-fiil eklerinden {-mlş}, {-gAn} ve {-(X)gll} ekleri kullanılırken, {-gAn} ve {-(X)gll} eklerinin eskicil hâle gelmesi dikkat çeker. *KKT*'de bazen sıfat olan kelimeler de sıfat-fiile dönüştürülmüştür: râziye → *hoşnûd bolğan* "hoşnut", fâkihûn → *ni'met étgenler* "nimetler"; muhdarûn → *hâzır kılmışlar* gibi (bk. 2.1.3.).

Özetle *fâil* ve *mef'ûl* kalıbında {-mlş} sıfat-fiil eki ile {+IXg} isim yapım eki; *fâil* ve *sıfat-ı müşebbehe* kalıbında {-(X)gll} sıfat-fiil eki; *mübâlağa ism-i fâil* ve *sıfat-ı müşebbehe* kalıbında {-gAn} sıfat-fiil eki, *ism-i tafdil* kalıbı için {+rAk} eki ortak ek olarak tercih edilmiştir.

2. Tercümede bazen fiil icrâcısı kalıpların karşılığı olarak fâil kalıplı Arapça isim, vezne bağlı olmayan Arapça isim, sıfat / sıfat-fiil grubu, zarf / zarf-fiil grubu veya çekimli fiil yapıları kullanılır. Bu farklı yapıların aynı şekilde art zamanlı olarak hem EAT Kur'an tercümelerinde hem TT

³²³ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/214; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Mülk 67/2.

³²⁴ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 3/260; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/7.

³²⁵ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 4/409; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, et-Tîn 95/8.

³²⁶ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/228; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, en-Nahl 16/70.

³²⁷ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/308; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Kehf 18/103.

³²⁸ Ünlü, *Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi*, 2/385; Altuntaş-Şahin, *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, el-Enbiyâ 21/70.

meâllerinde yakın anlamlı karşılıklar oluşturması Türk dilinin bütün dönemleriyle ölçünlülüğünü devam ettirdiğini gösterir.³²⁹

a. Tercümede kullanılan karşılık, bazen TT'de kullanılan kelimenin Karahanlı dönemi varyantıdır: *ékki yüzlügler, ékki yüzlüg tişiler* KKT = *münafık erkekler, münafık kadınlar* TT; *korkıglı? / korkıtıglı* KKT = uyarıcı TT (bk. 2.1.5.); *keç alıglılar* KKT = (*savaştan*) *geri bırakılanlar* KKT (bk. 2.2.1.) gibi.

b. Tercümede kullanılan karşılıklarda, Arapça ve Farsça kelimeler de tercih edilir: *kâfirûn* → *kâfirler* KKT; *şâir* → *şâ'ir* KKT; *sefere* → *ferişteler* KKT (bk. 2.1.6.); *müzekkir* → *pend bêrigli* KKT (bk. 2.1.2.); *lâgiye* → *beyhûde söz* KKT; *ahserîn* → *ziyân ılğanraqılar* KKT (bk. 2.5.1.) gibi.

c. Tercümede kalıplar, bazen söz dizimine bağlı olarak zarflardır: *dâhike* → *küle turur* KKT; *mudiyy* → *keçe* KKT; *mükibb* → *tede tüşüp* KKT gibi (bk. 2.1.6.).

d. Tercümede ve meâlde aktarmanın, kalıp bağlamından bağımsız farklı ortak özellikler taşıdığı görülebilir. Mesela kalıplar tamlama gruplarıyla karşılanır: *hâsıb* → *uşa taş* KKT = *taş yağdırın rüzgâr* TT; *âniye* → *atıg isig* KKT = *son derece kızgın* TT gibi (bk. 2.1.6.).

e. Tercümede ve meâlde kalıplar, birbirlerinden farklı temel, yan ve mecaz anlamlarla karşılanabilir: *sâffât* → *tüzülmüşler* (temel anlam) KKT = *kanat ırparak uçan* (yan anlam) TT; *kâhin* → *tüy tamış kişi* (mecaz anlam) KKT = *kâhin* TT (gerçek anlam) (bk. 2.1.1.); *nekir* → *meni uvvetim* (yan anlam) KKT = *inkâr etmenin sonucu* TT (temel anlam) (bk. 2.4.5.) gibi.

f. Kelime karşılıklarında kullanılan fiiller tercümede de meâlde de aynı çatı özelliği taşıyabilir: *hâsi'* → *yıramış* (geçişsiz) KKT → *uzaklaşmış* TT (geçişsiz); *nâsibe* → *emgeklemiş* (dönüşlü) KKT → *boşa yorulmuşlar* TT (dönüşlü) gibi (bk. 2.1.1.).

3. Tercümede ve meâlde Arapça kalıp için kullanılması beklenen yapılar yerine Türkçe söz dizimi gereği farklı yapılar kelime karşılığı olarak kullanılabilir.

a. Sıfat olması beklenen karşılık, söz dizimi gereği farklı kelime türü olabilir: *azîz* → *güç birle* KKT (zarf) → *şanlı* TT (sıfat); *kalîl* → *az turur* KKT (fiil) → *ne kadar da az* TT (zarf); *ramîm* → *püdeh bol(sa)* KKT (fiil) → *çürümüşler(ken)* TT (zarf) gibi (bk. 2.4.5.).

b. Tercümede karşılıklar, yardımcı veya yarı yardımcı fiillerle kurulan isim-fiiller / masdarlar olabilir: *hasîr* → *arış tégmek* KKT → *âciz ve bitkin* TT; *sarîh* → *feryâd tégmek* KKT → *imdat çağırısı yapan* TT gibi (bk. 2.4.5.).

c. Karşılık olarak belirlenen fiillerin çatısı tercüme ve meâlde farklı olabilir: *hâsi' a* → *or bolmuş* KKT (geçişsiz) → *zillete bürünmüşler* TT (dönüşlü); *mübeyyinât* → (belgüler) *belgürtülmüşler* KKT (edilgen) → *aıklayıcı (âyetler)* TT (etken); *mutme'* inne → *amrulmuş* KKT (edilgen) → *huzur içinde olan* TT (etken) gibi (bk. 2.1.1.).

4. Eserde kelimelerle ilgili farklı bazı hususlar da gözlemlenmiştir. Meâllerde danîn kelimesine “gizlemek, esirgemek, bahil, cimri” gibi anlamlar verilirken, tercümede farklı olan zannîn ve danîn kelimelerine, harf benzerliğinden veya kelimenin cümle içinde çağrıştırdığı tanım benzerliğinden dolayı *séziklig* anlamı verilmiş olabilir (bk. 2.4.3.). Ayrıca râziye kelimesi, metinde Arapça olumsuzluk eklerinden herhangi biri olmadığı hâlde *taplamas* şeklinde olumsuz anlamlandırılmıştır (bk. 2.1.4.). Bu gibi durumlar, eserde birtakım müstensih hatalarıyla karşılaşılabilceğini göstermektedir.

5. Tercümede kullanılan Türkçe fiillerin büyük bir kısmının günümüz Türkçesinde kullanılmaması Türkiye Türkçesi için olumsuz bir durumdur. Kullanılmayan bu kelimeler eskicil olarak kabul edilebilir. Karaoğlu ve Alan, alışmalarında kelimelerin eskicilliği hakkında ileri sürülen farklı görüşleri birleştirerek kelimelerin ses, biçim ve anlam bağlamında altı farklı eskicilik durumunun

³²⁹ Erol Kuyma, “Eski Anadolu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Esmâ-ul'Hüsnâ'yı Karşılayan Söz Varlığı”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 434.

olduğunu belirlemişlerdir.³³⁰ Buna göre KKT ve TT'de yazımı ve anlamı bir olan 19 (%12) kelime, KKT ve TT'de anlamında veya yazımında farklılık olan 65 (%38) eskicil kelime, TT'de hiç kullanılmayan 85 (%50) eskicil kelime olduğu tespit edilmiştir. Tercümede fiil görevinde kullanılan kelimelerin %50'sinin TT'de hiç kullanılmaması, %38'inin değişime uğrayarak kullanılması, sonraki dönem eserlerinde Türkçe fiillerin ihmal edildiğini göstermektedir. Buna bağlı olarak TT konuşurlarının KT eserleri ile iletişime geçmesi zorlaşmaktadır. Bu zorluğun aşılması için, araştırmacılar Kur'an tercümeleri üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmalıdır. KT çeviri metinlerinin eş ve art zamanlı söz dizimi, KT'de Arapça fiillerin ve türevlerinin karşılığı olan Türkçe fiiller, KT'de Türkçe fiillerin semantik açıdan incelenmesi gibi birçok konular belirlenmeli ve üzerinde çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmaların ve incelemelerin çoğaltılması, Türkçe yapıllı fiillerin canlanmasına ve KT metinlerinin anlaşılır hâle gelmesine katkı sağlayacaktır.

³³⁰ Serdar Karaoğlu-Nazmi Alan, "Afyonkarahisar Ağzlarında Eskicil Ögeler", *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (2022), 548.

Kaynakça

- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Akar, Ali. “-GAn Sıfat-Fiil Eki”. *Türklük Bilimi Araştırmaları* 14 (2003), 103-115.
- APPSPOT, Appspot Google Play Uygulaması. “Kutadgu Bilig”. Erişim 20 Aralık 2023. <https://kutadgubilig.appspot.com/>
- Argunşah, Mustafa-Sağol Yüksekaya, Gülden. *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2021.
- Ata, Aysu. *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Atsız, Bilgehan-Türkmen, Seyfullah. *ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealti, 2006.
- Balcı, Mustafa. “Türkiye Türkçesinin Yazı Dili Olarak Kuruluşunda -İcl Ekinin Durumu”. *Journal of Turkology* 29/2 (2019), 367-390.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1990.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Deniz, Sunay. *Karahanlı, Harezme ve Kıpçak Dönemi Eserlerinde Dinî Terimler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Dilçin, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 2013.
- Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1432/2011.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. çev. Mehmet Akalın. Ankara: TDK Yayınları, 1988.
- Gezer, Hanife. “Karahanlı Dönemi Kur'an Tercümelerindeki Dinî Terimlerin Dönemin Söz Varlığına Katkısı ve Diğer Kur'an Tercümeleleri ile Karşılaştırılması”. *Türkoloji* 108 (2021), 90-125.
- Güneş, Teoman. “Rylands Nüshası Kur'an Tercümesine Göre Türkçe'nin Unutulan Soyut Kelimeleri”. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7 (2015), 61-68.
- Gürbüz, Faruk. *Çeviride Sadakat Problemi*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Karaoğlu, Serdar-Alan Nazmi. “Afyonkarahisar Ağzlarında Eskicil Ögeler”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 31 (2022), 538-549. doi.org/10.29000/rumelide.1221913
- Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Mahmut Kısa. Konya: Armağan Kitaplar, 2012.
- Kök, Abdullah. *Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (1-235v)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 24. Basım, 2013.
- Kur'an-ı Kerim Renkli Kelime Meâli*. çev. Mustafa Özel. İstanbul: Asır Yayınları, 2008.
- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*. çev. Ömer Nasuhi Bilmen. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1979.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. çev. Hayrettin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kuyma, Erol. “Eski Anadolu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Esmâ-l Hüsnâ'yı Karşılamanın Söz Varlığı”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 399-438.
- Meninski, Franciscus à Mesgnien. *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*. İstanbul: Simurg Yayınları, 2000.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınevi, 2012.
- Mütercim Asım Efendi. *Burhân-ı Katı* ' . haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs. İstanbul: TDK Yayınları, 2009.
- Önler, Zafer. “Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/1 (2009), 187-197.

- Öztürk, Ali. "İslâmî Türk Edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ". *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (2019), 27-42.
- Şemseddîn Sâmî. *Kâmûs-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.
- Taş, İbrahim. *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yayınları, 2015.
- Toker, Mustafa. *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*. Erişim 30 Kasım 2023. <https://www.kuranmeali.com/>
- Topaloğlu, Ahmet. *XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırasarı Kur'an Tercümesi*. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Tuna, Cem. *Berlin El Yazmaları Kütüphanesi'ndeki Eski Anadolu Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Türk Dil Kurumu. *Derleme Sözlüğü*. 6 Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Türk Dil Kurumu. *Tarama Sözlüğü*. 8 Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 1965-1988.
- Ünlü, Suat. *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi TİEM 73, giriş-metin-inceleme-analitik dizin*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Ünlü, Suat. "İlk Türkçe Kur'an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2007), 215-285.
- Ünlü, Suat. *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (Tiem 73) - Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim*. 4 Cilt. Konya: Konya Selçuklu Belediyesi, 2018.
- Üstüner, Ahat vd. "Karahanlı Dönemi Eserlerinde Esmâ-i Hüsnânın Türkçe Karşılıkları". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 50 (2020), 23-46. <https://doi.org/10.24155/tdk.2020.139>
- Yesûî, Luvîs Ma'lûf. *el-Müncid fi'l-luğa ve'l-a 'lâm*. Beyrut: y.y., 1986. Erişim 15 Kasım 2023. <https://maktbah.net/>
- Yüksekkaya, Gülден Sağol. "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Çevirilerinde Esmâ-i Hüsnâ". *Türk Dilleri Araştırmaları* 15 (2005), 181-211.

EK1- Kısaltmalar

DKM Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Meâli

EAT Eski Anadolu Türkçesi

KB *Kutadgu Bilig*

KBSY *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*

KKT Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (Tiem 73)

KT Karahanlı Türkçesi

MBTS *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*

TT Türkiye Türkçesi

EK2- Tablolar

KKT'de geçen ama TT yazı dilinde kullanılmayan dil bilgisi yapıları eskicil olarak değerlendirilmiştir. Metinde tespit edilen kelimeler, ekler ve eş dizimliler eskicilik durumlarına göre üç tablo hâlinde sunulmuştur.

Tablo 1: KKT'de ve TT'de Yazımı ve Anlamı Aynı Olan Kelimeler (19: %11)

<i>arıtılmış</i> "tertemiz"	<i>ķutsuzluk</i> "uğursuzluk"
<i>az (uķarlar)</i> "pek az"	<i>meniķ kuvvetim</i> "inkar etmenin sonucu"
<i>beyhūde söz</i> "boş söz"	<i>mu ' cizātlar</i> "açıklayıcı"
<i>dost</i> "dost"	<i>mū'minler</i> "inanananlar"
<i>eski (yitüklüg)</i> "eski (şaşkınlık)"	<i>örtülmüş</i> "kapatılacaktır"
<i>ferişteler</i> "melekler"	<i>pūdeh bol(sa)</i> "çürümüşler(ken)" <i>sürülmüş</i> "kovulmuş"
<i>feryād tégmek</i> "imdat çağrısı yapan"	<i>şā ' ir</i> "şair"
<i>hāzır kılinmişlar</i> "((hizmete)) hazır"	<i>yémış</i> "meyveler"
<i>ķorlar</i> "en çok zarar edenler"	<i>yüksek</i> "yüksek"
<i>kāfirler</i> "kâfirler"	

Tablo 2: KKT'de ve TT'de Yazımı veya Anlamı Farklı Kelimeler (65: %22)

<i>ağritģan</i> "elem dolu"	<i>ağritıģlı</i> "elem dolu"
<i>belgūlüg</i> "açık"	<i>belgürtülmüşler</i> "açıklayıcı"
<i>bilgen</i> "hakkıyla bilen"	<i>buştı bérici</i> "müjdeleyici"
<i>ķıķıģlılar</i> "kaybolup kurtulacak"	<i>ékki yüzlügler, ékki yüzlüg tişiler</i> "münafık erkekler, münafık kadınlar"
<i>emgeklemiş</i> "boşa yorulmuşlar"	<i>erķlig</i> "sahip oluyorlar"
<i>êş</i> "arkadaş"	<i>etöz bolmiş</i> "ölüm"
<i>fermān tutar</i> "(O, yeryüzünü) sizin ayaklarınızın altına serendir"	<i>ķor bolmiş</i> "zillete bürünmüşler"
<i>ķoşnūd bolmiş</i> "hoşnut, râzı olarak, razı"	<i>ķuşūmet kılıģlı</i> "düşman kesilmiş(tir)"
<i>isinmiş</i> "kızgın"	<i>iş kılmış</i> "çalışmış" <i>ķatıģ</i> "güçlü, çetin"
<i>ķatıģ işig</i> "son derece kızgın"	<i>ķarańķuluķ içinde ķalurlar</i> "karanlık içinde kalmışlar(dır)"
<i>keç ķalıģlılar</i> "(savaştan) geri bırakılanlar"	<i>keçe</i> "ileri gide(bil)ir(ler)"
<i>kećki (yalģançı)</i> "eski, kuru"	<i>keçmiş</i> "geçmiş"
<i>ķerü ķalıģlılar</i> "(savaştan) geri bırakılanlar"	<i>ķılıģlı</i> "mutlaka yapan"
<i>(başlarıģızni) ķısķa ķılmışlar</i> "saçlarınızı kısaltmış"	<i>ķorkutuģlı / korkitıģlı</i> "uyarıcı"
<i>ķorkıģlı?</i> "uyarıcı"	<i>ķorkıttaçı / korkuttaçı</i> "uyarıcı"
<i>ķorkutģuçı</i> "uyarıcı"	<i>ķorkmak</i> "uyarı, uyarıcı"
<i>ķorkınģsızlar</i> "(siz) güven içinde"	<i>ķörüģli</i> "hakkıyla gören"
<i>ķüç kılıģan</i> "çok zalim"	<i>ķüç kılıģlı</i> "(zerre kadar) zulmedici"
<i>ķüle turur</i> "gülerler"	<i>mengü ķalıģlılar</i> "temelli kalacaklar"
<i>mū'min erenler</i> "inanmış erkekler"	<i>mū'mine / mū'min tişiler</i> "inananan kadınlar"
<i>ni ' met étgenler</i> "nimetler"	<i>ortaķ ķatıģlı erenler / tişiler</i> "Allah'a ortak koşan erkekler / kadınlar"
<i>ölüp tüşüģliler</i> "sönüp gittiler"	<i>örtgen</i> "çok baģışlayan"
<i>örtüģlüģ</i> "etrafı sınıksız kapatılmış"	<i>pend bérigli</i> "öğüt verici"

<i>secde kıllıglılar</i> “secde hâlinde” <i>sewünçlüg</i> <i>sewünç berigli</i> “müjdecî” “nimet içinde mutlu”	
<i>sewünç berdeçi</i> “müjdecî”	<i>sewünç bérgeli</i> “müjdeleyici (olarak gönderdiği)”
<i>soᅇ kıllıglılar</i> “savaştan geri bırakılanlar”	<i>tanuᅇ</i> “şâhit”
<i>teᅇde tüşüp</i> “kapanarak”	<i>ᅇolu yüklüg</i> “dolu”
<i>tüzülmüşler</i> “kanat çıparak uçan”	<i>tüy taᅇmış kişi</i> “kâhin”
<i>tüzler</i> “değerli”	uluᅇ “büyük”
<i>ün</i> “korkunç uğultu”	<i>yalᅇan tutuᅇlılar</i> “yalanlayanlar”
<i>yawuz işligler</i> “günahkârlar”	<i>yıramış</i> “uzaklaşmış”
<i>yülügliler</i> “kazımış”	<i>yüz ewrügiler</i> “yüz çeviriyor (olmasınlar)”
<i>ziyân kıllıᅇanraᅇlar</i> “en çok ziyana uğrayanlar”	

Tablo3: Kelime Tabanı KKT’de kullanılırken TT’de Eskicil / Arkaik Hâle Gelen Kelimeler (85: %51)

<i>aᅇın</i> “yüksek”	<i>aᅇırlıᅇlar</i> “ikram edilenler”
<i>aᅇırlanmış</i> “şerefli”	<i>amruᅇu yer</i> “yörüᅇge”
<i>amrulmuş</i> “huzur içinde olan”	(<i>aᅇaru</i>) <i>bilgen</i> “(her şeyden) hakkıyla haberdar”
(<i>aᅇaru</i>) <i>körᅇen</i> “en gizli şeyleri bilir”	<i>anuᅇ keltürülmüşler</i> “çıkarılmışlardır”
<i>arıᅇsızlar</i> “günaha dalanlar”	<i>arıᅇ tēᅇmek</i> “âciz ve bitkin”
<i>artaᅇ işlig</i> “aşırı giden (bir kavim)”	<i>baᅇırsâᅇ</i> “merhametli”
<i>başların kuᅇdi kemışmişler</i> “kafaları yukarıya kalkık durumdadır”	<i>beᅇüᅇ iş</i> “kulakları sağır edencesine şiddetli ses”
<i>bekümüᅇ</i> “hikmetli”	<i>bekütülmüş</i> “hikmet dolu”
<i>biligli</i> “hakkıyla bilen”	<i>biligsiz</i> “çok cahil”
<i>bitig</i> “amel”	<i>bitigçiler</i> “yazıcılar”
<i>bütün</i> “güvenilir”	<i>bütün işlig</i> “hüküm ve hikmet sahibi”
<i>çın sözleᅇliler</i> “doᅇru söyleyenler”	<i>éᅇᅇü işligrek</i> “daha güzel (amel yapacaᅇ...)”
<i>edᅇülüᅇlüᅇler</i> “sâlih amel (işleyen)ler”	<i>éveᅇ</i> “çok aceleci”
<i>ewᅇük</i> “eᅇ”	<i>güᅇ birle</i> “şanlı”
<i>ıdıᅇli</i> “indirecek”	<i>ıᅇılmışlar</i> “peygamberler, elçiler, gönderilenler”
<i>ınᅇaraᅇ tiriglik</i> “ömrünün en düşkün çaᅇı”	<i>ıᅇi</i> “Rahmân”
<i>kértgünmüş mü’minler</i> “inananlar”	<i>kértgünüᅇliler</i> “inananlar, mü’minler”
<i>kēᅇrü bérigli</i> “lütfu geniş olan”	<i>kesᅇen bıçᅇenlerde kesᅇen bıçᅇanraᅇ?</i> “en iyi hükmeden”
<i>kın tanıᅇlılar</i> “kâfirler”	<i>ᅇoᅇıᅇliᅇ</i> “konulmuş”
<i>kömerlenmiş</i> “zorba”	<i>kōni</i> “dosdoᅇru”
<i>kōni yol,ka köndürülmüş</i> “hidayete erdirilmiş”	<i>körkitüᅇli</i> “aydınlatici”
<i>kōtrülmüş</i> “yüksek”	<i>küᅇᅇçiler</i> “bekçiler”
<i>küşüş / küᅇüş</i> “mutlak güᅇ sahibi”	<i>küᅇer ot</i> “alevli ateᅇ”
<i>ozuᅇli</i> “geᅇebilir”	<i>orunluᅇ</i> “itibarlı”
<i>osanuᅇlar</i> “gaflet içinde olan (bir kavim)”	<i>örtüᅇlü</i> “dehᅇeti her şeyi kaplayan felaket”
<i>rūᅇᅇ berigli taᅇrı</i> “Rahman”	<i>saᅇnuᅇlar</i> “Allah’a karşı gelmekten sakınanlar”
<i>séziklig</i> “cimri”	<i>sézinigliler</i> “zanda bulunanlar”
<i>tamu</i> “alevli ateᅇ”	<i>tamuᅇ</i> “cehennem”
<i>taplanmış</i> “hoᅇnut olacaᅇı”	<i>tanıᅇlılar</i> “inkarcılar”
<i>taplamas</i> “hoᅇnut”	<i>tayanıᅇlılar</i> “yaslanmaktadırlar”
<i>télwe</i> “deli”	tizeᅇmişiklig “sıra sıra”
<i>terᅇ tavraᅇ</i> “yakın”	<i>törütᅇen</i> “hakkıyla yaratan”
tōᅇeklig “serilmiş gösteriᅇli”	<i>tuᅇuruᅇli</i> “baba”
<i>tükel</i> “güzel”	<i>uᅇan</i> “hakkıyla gücü yeten”
<i>uᅇᅇan</i> “haberdar”	<i>uᅇaᅇ taᅇ</i> “taᅇ yağdıran rüzᅇâr”

<i>üküş</i> "pek çok"	<i>üküşrekler</i> "çoğu"
<i>yağuglı</i> "sarkar (kolaylıkla devşirilebilir)"	<i>yaldıranur</i> "pırıl pırıl parlarlar"
<i>yārīçī</i> "yardımcı"	<i>yarlığın tutarlar</i> "(meleklerce) itaat edilen"
<i>yarlıkağan</i> "çok merhamet eden"	<i>yarlıkağı</i> "çok merhametli olan"
<i>yazukluğlar</i> "günahkârlar, suçlular"	<i>yazuk örtgen</i> "çok bağışlayan"
<i>yawuk</i> "yakın"	<i>yığığlılar</i> "engelleyip savamazdı"
<i>yıgmiş erdiler</i> "bekletilen"	<i>yoriğı</i> "akan"
<i>yüknügliler</i> "rükû hâlinde" [yükünmek: eğilmek]	